

સમાનો મન્ત્ર: (ઋગ્વેદ)

સમાનો પ્રવા (અથર્વવેદ)

પરબ

ઓનલાઈન

સ્થાપના વર્ષ : ૧૯૬૦

વર્ષ : ૨

ઓપ્રિલ : ૨૦૦૮

અંક : ૧૦

: પરમર્શનસમિતિ :

નારાયણ દેસાઈ

ભોળાભાઈ પટેલ

ભારતી ર. દલે

પ્રમુખ

વરિષ્ઠ કાર્યવાહકસમિતિ સભ્ય

પ્રકાશનમંત્રી

: તંત્રી :

યોગેશ જોષી

: સહતંત્રી :

પ્રફુલ્લ રાવલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

મેંદાણી શાનપીઠ ૦ ક. ઘા. સ્વાધ્યાયમંદિર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ચોવર્ધનભવન, આશ્રમ માર્ગ,

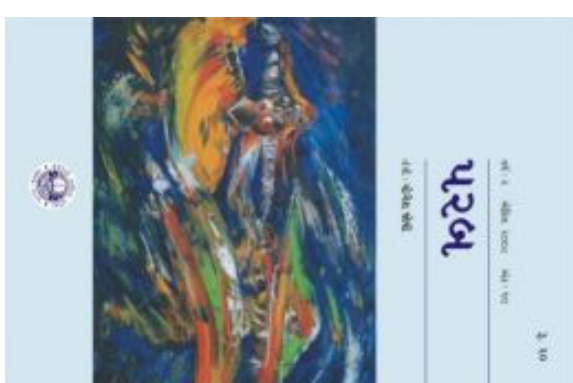
'દાઉમ્પ' પાછળ, નદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૮

ફોન અને ફેક્સ : ૨૬૫૮૭૯૪૭

E-mail : gspamd@vsnl.net

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

અ નુ ક મ

પરિષદ-પ્રમુખમની પત્ર

નારાયણ દેસાઈ

કવિતા

પડછાયાના પ્રપંચમાં • ઉશનસુ હલે • વિનોદ ગાંધી

અનુવાદ

છૂટાછેડા • શિનુ મોદી, અંગ્રેજી ભાષાંતર : પ્રદીપ ખાંડવાલા

નિબંધ

શબ્દની દિશામાં • નિર્મિશ ઠાકર

અભ્યાસ

જ્યોતીન્દ્રયાં પડેલ નર્મ-મર્મ • વિનોદ ભટ્ટ

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

કવિતાને પામતી ઓટલે... • હરીશ વટાવલાળા, જીવન-સંભાવણાં : સંસ્મરણી નિમિત્તે વ્યાપક સમાજચિંતન • પારુલ કંદર્પ દેસાઈ,

‘પનગમતી વાતચિત્રો’ વિશે • નવનીત જાની

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

આવરણચિત્ર

કનુ પટેલ

પરિષદ-પ્રમુખની પત્ર

સાહિત્ય, શિક્ષણ અને સમાજ

પાટણની પીટીસી કોલેજમાં ફેબ્રુઆરી માસમાં ઉઘાડી પરેલી એબ એ માત્ર તે સંસ્થાનું જ નહીં, પણ આપણા શિક્ષણ તંત્રનું કલંક હતી. ત્યાંના અધ્યાપકો, એ અધ્યાપકોને છાવરવા મથનાર અધિકારીઓ, તેમને રક્ષવાના કાંકેા મારનાર વહીવટી તંત્ર, આ ઘટના નિમિત્તે પરસ્પરની નિંદા કરવાની તક ઝડપતા રાજકારણીઓ અને તેમનાં નિવેદનો – એ સઘળુંયે ગુજરાતની ગરિમાને હેડે પાડનાર હતું. પ્રશિક્ષિકાઓને તાલીમ આપનાર અધ્યાપન મંદિર, જેમના જીવનમાં શિક્ષિકાઓ વિદ્યા, વિનય અને શીલના સંસ્કાર મેળવશે એવી અપેક્ષા હોય તે અધ્યાપકોની વરસોથી ચાલતી હવસાખોરીએ બંધું છેવટે તો આપણા વ્યવસ્થાતંત્રમાં લાંબા ગાળાથી ચાલતા આવેલા સૂચને ઉઘાડું પાડનાર ઘોરા જેવું જ હતું. આ તંત્રમાં નોકરી ડિગ્રી સાથે સંકળાયેલી છે અને ડિગ્રી માર્ક સાથે સંકળાયેલી છે. આ સમાજવ્યવસ્થામાં સ્ત્રીને ભોગનો વિષય માનવામાં આવે છે અને આખું વાતાવરણ – ભોગવાદને પોષે તેવું છે અને લગભગ તમામ પ્રસાર-માધ્યમો આ ભોગવાદને ઉત્તેજે છે. પાટણની પેલી ગણરુ કન્યાઓ એવા માહોલ, એવું તંત્ર, એવી વ્યવસ્થાની શિકાર બની.

આ ઘટનામાં જરાક પણ આશ્વાસન લેવા જેવી બીના હોય તો તે પાટણની જનતાએ આ અંગે કરેલી ગિહાપોહ હતી. જાહેર જીવનમાં આવા મૂલ્યસૂચને લોકો સાંભળી લેવા તેવાર નથી, એવો આ ગિહાપોહનો અર્થ ઘટાવી શકાય.

આ ગિહાપોહમાં ભળેલી રાજનીતિએ એક નૈતિક અને શૈક્ષણિક પ્રશ્નને રાજકારણનો વિષય બનાવ્યો. એક બાજુ આ ઘટનાનો લાભ લઈને શાસનને હલકું બતાવવાનો પ્રયત્ન થયો અને બીજી બાજુ આ ઘટનાએ હારેલા ઉમેદવારો દ્વારા પોતાની હારની દાઝ કાઢવા સારુ કાઠવ ઉછાળવાનો પ્રયત્ન માત્ર છે એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો. આક્ષેપ-પત્ત્યાક્ષેપની આ પટ્ટાભાજીથી પ્રજા અંગે ધ્યાન નીતિ અને સંસ્કૃતિ પરથી ખસેડીને રાજકારણ ભણી વાળી દીધું. બન્ને પક્ષોએ શિક્ષણવ્યવસ્થામાં પેઠેલા કળિને કેમ કાઢવો એનો વિચાર કરવાને બદલે સામા પક્ષની બદબોઈ જ કરી, જેથી સમાજનું વાતાવરણ સુધારવામાં કસી મઠક ન મળી.

સમાજમાં વિદ્યા અને શીલ પ્રસારવામાં એ શિક્ષણનો વિષય છે અને સમાજજીવનને પારદર્શક અને સ્વસ્થ રાખવું એ લોકતંત્રનો વિષય છે. પાટણની ઘટનાથી બંને ઉદ્દેશોને આચ પહોંચી અને એટલે અંશે સમાજની કુસેવા થઈ. પાટણની ઘટનાથી શિક્ષકનું શિક્ષકત્વ ઘાટ થયું. વિદ્યાર્થીની તેજસ્વિતા ઘટી અને સમગ્ર સ્ત્રીજાતિનું હડહડતું અપમાન થયું. માત્ર નોકરી સારુ જ ભણતર, પરીક્ષામાં પાસ થવા સારુ કોઈ પણ ભોગે અંક મેળવવા, કોઈના હાથમાં ગુણો આપવાની સત્તા હોય તેનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીનીની લાચારીનો લાભ લેવા અને પોતાની વાસના સંતોષવા સારુ કરવો – આ આખું કૌભાંડ કોઈ પણ સંવેદનશીલ વ્યક્તિને કમકમાટી ઉપજાવે તેવું હતું.

પરંતુ આપણું સમાજજીવન આજે એવું બન્યું છે કે આવી ઘટના થોડા વખતમાં લાચક સાહિત્યસંસ્કારનો વારસો છે અને નવોદિતોને સાહિત્યના વિવિધ પ્રકારો અંગે વાણું બંધું જાણવા-

ભુલાઈ જશે. અગાઉ ઉપર પણ એવી અનેક ઘટનાઓ જેમ ચૂપકીદીની ચાહર હેકળ દેકાઈ ગઈ છે, તેમ આ ગૂમડુંવ ભેસી જશે, પણ મૂળ રક્તવિકાર મટશે નહીં. પ્રસાર-માધ્યમોને ત્યાં સુધીમાં લોકોનું ધ્યાન ખેંચે એવા સમાચારો અને લોકોને ગલગલિયાં કરે એવો વિષય મળી રહેશે. ગાંધી જેને ‘બુદ્ધિજીવીઓની દેહધણૂત્પતા’ કહેતા તે આ જ નહીં? સમાજને પ્રમાદમાંથી જગાડવો એ સંભાલ લોકોનું કામ છે અને સમાજની ચેતનાને જગાત રાખવી એ સાહિત્યકારોનો સ્વધર્મ છે. સામાજિક ચેતના પ્રદીપ્ત થાય, તે નિરંતર ઉદ્દીપ્ત રહે અને સમગ્ર સમાજને માનવીય મૂલ્યો તરફ દોરી જાય એ શિક્ષણ સાથે સંબંધિત તમામનો તથા સાહિત્યકારોનો અર્દશ છે. આજના સંયોગોમાં એ જ આપણી સામે ઊભેલો પડકાર પણ છે.

આને સારુ આવશ્યકતા છે શિક્ષણ અને સાહિત્યે સમાજાભિમુખ અને મૂલ્યનિષ્ઠ થવાની. આપણું કર્તવ્ય છે જાતે જગાત થઈ સમાજને ઉત્તિષ્ઠત – જગાત કરેલાનું. શિક્ષણ અને સાહિત્યની સંસ્થાઓ આપને શિયાળાની રજાઈ જેવી હૂંફાળી લાગતી હશે, પણ એ રજાઈને ખસેડીને કોટડીની બહાર સીકવું કરીશું તો જ આપણે સૂર્યપ્રકાશ અને તાજા હવા મેળવી શકીશું અને તો જ આપણી યાત્રાનો માર્ગ પણ સૂઝશે.

દક્ષિણ ગુજરાતનાં કેટલાંક શહેરોમાં યોજાયેલ સાહિત્યયાત્રાના પર્વને પરિષદ તરફથી વર્તુળ વિસ્તારવાનો એક પ્રારંભિક પ્રયાસ કહી શકાય. સ્વાભાવિક રીતે જ જ્યાં અગાઉથી ઓળખાણો હતી તેવાં સ્થાનો અને લોકો પહેલાં સાંભર્યાં ઓળખીતા લોકોએ પોતાના બીજા ઓળખીતાનો સાથ લીધો. આમ વર્તુળ વિસ્તરતું ગયું. યાત્રાના પ્રથમ મુકામ નવસારીએ ભવિષ્યની અનેક શક્યતાઓ અંગે ઈંજિત કરી દીધું. સયાજી વૈભવ પુસ્તકાલયે વર્ષોથી ચાલુ પુસ્તક-પરિશીલન પ્રવૃત્તિનું પોતાનું પુણ્ય ઉમળકાભેર પરિષદના લોકો જોડે વહેતું. તેથી નવસારીની છ છ હાઈસ્કૂલોને ‘બહારથી આવેલા’ સાહિત્યકારોનો લાભ મળ્યો અને સાહિત્યકારોને હજારો સાહિત્યપ્રેમી કિશોરો જોડે મળવાનો મોકો મળ્યો. નવસારીમાં છેલ્લાં થોડાં વર્ષોથી પાંચમા ધોરણથી શરૂ કરીને હાઈસ્કૂલનાં ઉપલાં ધોરણો સુધીનાં હજારો વિદ્યાર્થીઓ એક એક પુસ્તકનું અધ્યયન કરીને એનો પરિચય આપે છે. ગયે વર્ષે આ રીતે ગોઠવાયેલ સ્પર્ધામાં આગળ આવેલ વિદ્યાર્થીની અને વિદ્યાર્થીઓએ પુસ્તકોનો પરિચય એવી રીતે આપ્યો કે જેવો કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ કે અધ્યાપકોને પણ આપવો ગમત. કિશોરોને પોતાની પ્રતિભા પ્રગટ કરવાનો અવસર મળ્યો અને સાહિત્યકારોને મોટી સંખ્યામાં ભેગા થયેલા કિશોરોના ઉત્સુક કાન મળ્યા. નવસારી શહેરની વચ્ચેવચથી ઠાકમાઠથી સાહિત્યયાત્રા નીકળી. આખા દિવસ દરમિયાન વારંવાર પરિષદના અધિવેશન વખતે ગાંધીનગરમાં પેદા થયેલ હર્ષોલ્લાસ અને સાહિત્ય સંસ્કૃતિમય વાતાવરણની યાદ આવતી રહી. આ સિદ્ધિનું શ્રેય આખા કાર્યકર્મનું ઝીણવટથી આયોજન કરનાર શ્રી મહાદેવ ર. દેસાઈ અને તેમના નિષ્ઠાવાન તથા કુશળ સાથીઓને તો આપવું જ પડે. પણ અનેક શાળાના અનેક શિક્ષકોની ખંતભરી મહેનત વિના આવી સિદ્ધિ થવી અસંભવિત હતી. સાહિત્યયાત્રાનું મંગળાચરણ સાહિત્ય, શિક્ષણ અને સમાજના સંયમ સમું બની રહ્યું.

આખી યાત્રામાં કેટ કેટ નવોદિત સાહિત્યકારોનો અનુભવી અને પીઠ કાર્યકરો જોડે ભેટો થયો. સાહિત્યકારોને એ પ્રતીતિ થતી રહી કે તેમની પાસે સમાજના ચરણોમાં ધરવા

સમજવાનું મળ્યું એકંદરે આપું પર્વ દક્ષિણ ગુજરાતનાં કેટલાંક નગરોમાં સાહિત્ય અને શિક્ષણ ક્ષેત્રે નવી ઉત્સાહ અને નવી આંતરિકમ પેઠા કરાવી ગયું.

આ અનુભવે પરિષદના કાર્યકરોને આયોજન અને અમલીકરણમાં પોતાની ક્યાં કેટલી બાબતી રહી એ પણ સમજાયું. આવતા પર્વો વખતે આવી બાબતી ન રહે, એમ કહી જણાવવાની જરૂર જ ન રહી. ભલેને પાશોરામાં પહેલી પૂણી હોય, પણ નમ્રભાવે છતાં સરખાઈથી કહી શકાય કે પરિષદ દ્વારા યોજાયેલ સાહિત્યયાત્રા પર્વે ગુજરાતમાં થઈ રહેલા મૂલ્યસ્પન્નરણને રોકવાનું નાનું સરખું પણ રચનાત્મક પગલું ભર્યું આ અનુભવથી. આત્મતુષ્ટિનો નહીં પણ આત્મવિશ્વાસનો ભાવ જાગશે તે આપણું ભવિષ્ય ઊજળું છે.

નારાયણ દેસાઈ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લઘુજન અંગે :

- ❖ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ 'પરબ'નું વાર્ષિક લઘુજન રૂ. ૧૫૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લઘુજન રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લઘુજનનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ❖ 'પરબ' લઘુજન તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓફર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ❖ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લેખાણોમાં વિચારઅભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ક્લેરકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચલરાખીઓમાં ફીટ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક ફીટ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ ફીટઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત ફીટની જાણ કરાશે. ટપાલવિટિટો ચોંટાડેલું ક્વર મોકલ્યું હશે તો જ અસ્વીકૃત ફીટ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા ફીટ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમસાર્વ, ટાઇમ્સ' પાછળ, નરીકિપારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

પરબ ❖ એપ્રિલ, ૨૦૦૮

કવિતા

પડછાયાના પ્રપંચમાં | ઉશનસ્ય

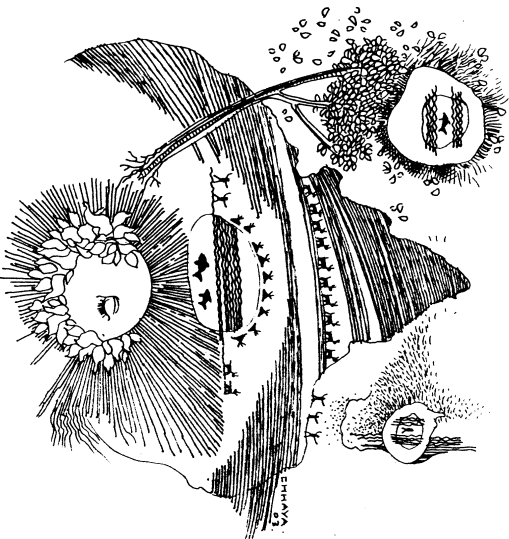
આ કોનો પડછાયા જે મુજ પાછળ પાછળ આવો ?
લખચોચાંચીના ભટકારે પકપકમાં અટવાયો ?
હે પડછાયા પારના સૂરજ ! તું ક્યાં છે આકાશે ?
તારે કારણ પડછાયામાં હું અવું આભારો;
પડછાયા તો પકડું; પણ તું ક્યારે ના પકડાયો.

— આંબ

પડછાયા ઓઢી આ દુનિયા પોઢી ગઈ છાયામાં
પડછાયાનું ઘેન ચઢ્યું મહુડા શું માયામાં;
પડછાયાનો પડઢો ઊંચકું; તોય ન તું પરબાયો.
— આંબ

નર્પા તેજની એની દગ, શો જોવાશે ? અરવાશે ?
પડછાયામાં ઊછર્યા છું હું પડછાયા પી પ્યારો;
થઈ રહ્યો તવ પડછાયાની ભેગો હું પડછાયા !
— આંબ

૨૮-૧-૦૭

રેખાંકન : સવજી છાયા

પરબ ❖ એપ્રિલ, ૨૦૦૮

અનુવાદ

છૂટાછેડા | વિનુ મોદી 'ઇર્ષાદ'

અંગ્રેજી ભાષાંતર : પ્રદીપ ખાંડવાલા

જ.ત. : ૩૦-૯-૧૯૩૯

જન્મ : વિજાપુર, વતન : કડી • એમ.એ., વિદ્યાવાચસ્પતિ (પીએચ.ડી.), અધ્યાપન • કા.ગ્રં. : 'વાતાધન' (૧૯૬૩), 'ક્ષણિકા મહોત્સવ' (૧૯૭૨), 'ગિર્ણનાભ' (૧૯૭૪), 'કપૂરબાની ગલીમાં' (૧૯૭૫), 'શાપિત વનમાં' (૧૯૭૬), 'દેશવટો' (૧૯૭૯), 'ઇર્ષાદગઢ' (૧૯૭૯), 'અક્ષવા' (૧૯૮૧), 'ઇન્દાધત' (૧૯૮૬), 'બાહુક' (૧૯૮૯), 'એ' (૧૯૯૯), 'સૈયર' (૨૦૦૦), 'સૈત સમુદ્રી' (૨૦૦૧), 'નકશાનાં નગર' (૨૦૦૧), 'પર્વતને નામે પથ્થર' (૨૦૦૧), 'હથેલી' (૨૦૦૪).

હવે | વિનોદ ગાંધી

નિરખનાર લોકો કહે છે હવે,
મકાનોમાં માણસ રહે છે હવે.
ઓ નરસિંહ ! વૈષ્ણવજન હુંપ છું
પચાઈ પીડાઓ કહે છે હવે !
ચલો, ઋષિઓ, બાદ્યમુહૂર્ત છે,
નદી ખાડે પાણી વહે છે હવે !
આ માણસ હવે દેવ છે કેમકે
બીજાનાં કરક પણ સાહે છે હવે !
હવે બાઈબલની જરૂરત નથી
પરસ્પર પડોશી ચહે છે હવે.

છૂટાછેડા | વિનુ મોદી 'ઇર્ષાદ'

છોટરમત ન કર, છૂટાછેડા લઈ લે.

આ રહેર, આ શેરી, આ ઘર;

આ ડાપરી, આ ચરમાં, તારું આ રેન્દર;

છોટરમત ન કર, છૂટાછેડા લઈ લે.

કહી દે ત્રણ વાર :

તલ્લાક, તલ્લાક, તલ્લાક

પંડની સાક્ષીએ.

ખરૂ ખરૂ ખરૂ ખરૂ

કાપી નાંખ ગિગી ગયેલી

બાજરા જેવી આ કાણીને -

આ કાણી તારી અસલથી ભોંયને ઢાંકે છે -

તારી માટીનો રંગ પરબાતો નથી.

તારે બળક જેમ ભાર ખેંચી ખેંચીને

શાને પાણી ધાલવવાના

આ બાજરા માટે ?

મરૂ મરૂ મરૂ મરૂ
કાપી નાંખ

આ -

મુલ્કું ખેતર થઈ જા -
કચું જ ન ઊગી થાકે

આપણા જેમ

ઇચ્છા જેમ

એવી ઉપર ભૂમિ થઈ જા -

આપણે કચું વાવડું નથી

આપણએ કચું ઉગાડવું નથી

આપણે કચું લણવું નથી

આપણે કચું ઊપણવું નથી

ક્ષણને થંભાવી દે

શાસની આદ-જા અડકાલ

છોકરખાલ ન કચે, છૂટાછેડા થઈ રે.

Divorce | Chinu Modi

Don't be childish, take divorce.

This city, this street, this house;
this room

that keeps you normal

this diary these spectacles, your denture;
don't be childish, take divorce.

Say thrice :

tallak^s, tallak, tallak
with yourself as witness.

Chop, chop, chop, chop
cut down these moments

overgrown like bajra^{ss} -
these moments that shroud your real terrain
and the tint of your soil.

Why must you draw water

for this bajra

like an over-worked bullock ?

Chop, chop, chop, chop

cut all this down

become a foliage-free field -

where nothing

like hope, like wish

can grow -

turn barren !

We don't want to

sow anything

grow anything.

harvest anything.

winnow anything.

Just arrest the moment

freeze breathing.

Don't be childish.

Take divorce.

^sDivorce as the Muslims call it.

^{ss}A millet like coarse grain.

Tr. : Pradip Khandwalla

મારા બાળપણનું બીજું નામ છે 'અમદાવાદ' ! 'શબ્દ' સાથે પણ પહેલી ઓળખાણ તો ત્યાં જ થયેલી !

હાલ મને ત્યાંના આછી ચહલપહલવાળા ચાર રસ્તા પર બરફનો ગોળો (એમાં શરબતનો આરેન્જ કલર, અને ઉપર બે વાર નંબાવેલી મસાલો !) ચૂસતો આઠ-નવ વર્ષનો એક બાબલો દેખાય છે. તે હું છું ! નારણપુરા ચાર રસ્તા પર હું ઊભો છું, ત્યાંથી જો તમે હું ઇચ્છું છું એ દિશામાં દસ મિનિટ ચાલો – મારી ગતિએ, તો સંઘવી હાઈસ્ક્રૂલ આવી જાય.

અમારી સોસાયટી સંઘવી હાઈસ્ક્રૂલની સાવ નજીક હતી, પહોંચતાં ખાસ વાર ના લાગે ! જીવનજ્યોત સોસાયટી, એમાં ભાડાની એક રૂમ એટલે મારું – અમારું ઘર. ત્યાંથી થોડે દૂર ખેતરો શરૂ થતાં અને 'અંકુર' તરફ જતો રસ્તો તો સાવ ધૂળિયો ! અમદાવાદનો છેડો આવી જતો, ત્યાં અંકુર સુધી જતી ૬૧/૧ નંબરની બસ (લાલ બસ કહેવાતી, તે) ત્યાંથી પાછી વળી લાલ દરવાજા જતી. નવી જ શરૂ થયેલી એ બસ કાયમ ધૂળના ગોટામાંથી પ્રગટ થતી. લાલ દરવાજા જવા માટે સાત પૈસાની ટિકિટ.

મારી શાળા એટલે કે 'બાલધર' તો છેક નહેરુભિજ પાસે. ભઈ (એટલે કે મારા પપ્પા) એમાં જ શિક્ષક હતા. નાની બે બહેનો માતા અને આપણાંને યાંત્રણીએ વળગાડી મારે ઘર સામેના બસસ્ટેન્ડ પર પહોંચવાનું અને એ લાલ બસ અમને નહેરુભિજ પાસે ઉતારી દેતી. ભઈએ આ અઘરી જવાબદારી મને કઈ રીતે સોંપેલી, એની ખબર નથી, કારણ કે હું તો ત્યારે ચોથા ધોરણમાં (જેને બાલધરમાં 'જૂઈ' વર્ગ કહેવાતો, તેમાં) ભણતો. બે-ચાર મિનિટ મોડા પડીએ રોજના 'સાઈવરકાકા' લાલ બસને સ્ટેન્ડ પર ઊભી રાખી બહારતા-બહારતા અમારી રાહ જોતા, એ વાતની આજે તો મનેય નવાઈ લાગે છે ! 'કાલે જો મોડા આવવશો તો બસ ઉપાડી મેલીશ, હું કાંઈ તમારો નોકર નથી...' કહી એ ખોટી ધમકી આપતા, અને બરાબર એમની પાછળની સીટમાં આઠત મુજબ ઘૂટણ પર અધૂડકા બેસી, જાળીમાંથી અમે એમને કહેતા : 'કાકા... પેલું ભોંપું વગાડીને !' ને ફરમાઈશ પર એ લાગતુંબે ભરું ! નહેરુભિજ આવતાં પહેલાં એ મને કહેતા : સાચવીને રોડ ક્રોસ કરજે, ને તારી બહેનોને ઝાલી રાખજે, નહીં તો અથડાશો ક્યાંક !' જોકે ત્યારે તો ટ્રાફિક ઓછો રહેતો અને 'આગળ બનીવાળી' સાઈકલો વધુ દેખાતી. અંધારે જો સાઈકલની બતી ચાલુ ના હોય તો પોલીસ પકડે, એવી પણ અમને ખબર હતી ત્યારે.

બાલધરમાં મારા વર્ગમાં પહોંચ્યું એટલે અમારાં વર્ગશિક્ષિકા દેખાય. દેખાવે-સ્વભાવે ખૂબ રૂપાળાં. વાળમાં ગુલાબ, એક ચોક્કસ પ્રકારના સેન્ટની સુવાસ અને હસતો ચહેરો એટલે મુદ્દલાબહેન. એ મને બોળખમાં બેસાડી અચૂક વહાલ કરે, ને હું મૂંઝાઈ જાઉં. એક વાર એમણે નરસિંહ મહેતાનું પ્રભાતિયું ગાયું ને એમાં આવતા 'પાછલી ખટખટી' શબ્દો સાંભલી મને કાંઈક જુદું ને નવાઈભર્યું લાગેલું. મેં એમની પાસેથી તરત અર્થ પણ જાણી

લીધેલો. કલ્યામાં આવેલા કોઈ અજાણ્યા શબ્દમાં રસ પડ્યો હોય, એવું પહેલી વાર બનેલું થોડા દિવસ પછી કશાક વિશે લખવાનું થયું, ત્યારે મેં એક ખાસ જગા ઊભી કરી 'પાછલી ખટખટી'નો ઉપયોગ પણ કરેલો. વાંચ્યા પછી મુદ્દલાબહેનને ભારે આશ્ચર્ય થયેલું કે આ ચોથા ધોરણનો છોકરો ! તરત મારા પપ્પાને બોલાવીને એમણે કહ્યું, 'નકુંભાઈ, જુઓ તમારો છોકરો કેવું લાગે છે ?' ભઈ પણ ખુશ !

બાલધરમાં પરીક્ષા વિનાનું ભણતર હતું, શુદ્ધ ભણતર. કોઈ ધોરણમાં પરીક્ષા લેવાતી નહીં. છતાં, ચાર ધોરણ સુધીની આ શાળા છોડીને ક્યારેક તો બહારની દુનિયાના જલદ અનુભવો લેવાના હતા ! ભઈએ મને બહારની કોઈ પરીક્ષામાં ફક્ત અનુભવ લેવા ખાતર બેસાડેલો. ટંચિયાવાડીની કોઈ શાળામાં મારે જવું પડેલું, પેપરના એક પ્રશ્નમાં એક સરળ કવિતાની ચાર પંક્તિઓ અપાઈ હતી, એનો અર્થ લખવાનો હતો. કદાચ, કોઈ અજાણી કવિતા વહાલી લાગી હોય, એવો એ પ્રશ્ન પ્રસંગ હતો. એ ચાર પંક્તિઓ અનાયાસે મારા મનમાં લખાઈ ગયેલી. હાલ તો એમાંની આરંભની અર્ધરી પંક્તિ યાદ છે : 'ફૂલ બનું હું સૌરભવંતું...' આજે લાગે છે કે કવિતા-સર્જન એ પણ ફૂલ બનવા જેવી જ પ્રક્રિયા છે ! (કવિતા જ મારો પ્રથમ પ્રેમ છે !)... ને પછી તો એવી કવિતા લખવાની મેં મારી રીતે ગડમથલ કરી જોયેલી, પણ એ શક્ય બન્યું નહોતું. નિરાશ પણ થયેલો.

ફરી એક વાર શાળાના કોઈ લખાણમાં મેં એ ચાર પંક્તિઓનો ઉપયોગ કરેલો. મુદ્દલાબહેનને અને ભઈને ભારે નવાઈ લાગેલી !

'એટા, આ કવિતા તારી છે ? તેં લખી ?'

'હા.' મેં કોણ જાણે જુદું બોલવું પસંદ કરેલું. પછી અભિનંદનરૂપે બરડે ફરતા હાથ અને ગાલે થયેલ ચુબને ડામની અસર આપેલી. મારી લાચકાત ક્યા હતી ? કોઈ અતિ ચુંદર છોકરી પ્રત્યે થયેલા એકતરફી પ્રેમ પછી 'એ પણ મને ચાહે છે'ની જાહેરાત કરી દેવા જેવું ! જુદું બોલવું તો ઠીક, પણ જ્યાં તીવ્ર ઝંખના હોય છે, ત્યાં સાચો પ્રેમ થવાની શક્યતા પણ હોય છે જ. કશાકની ઝંખના તો મનુષ્યને હોવી જ જોઈએ, તમને શું લાગે છે ? જે હોય તે, પણ શબ્દ સાથે ત્યારે કાંઈક તો બન્યું. ભલે એકતરફી પ્રેમ સહી !

મને પતંગો પ્રત્યે કવિતા જેટલો જ પ્રેમ રહ્યો છે, ભારે ઉમળકાભર્યો પ્રેમ ! દરિયે તરતું વહાણ અને આકાશ તરતો પતંગ, એ દરયોમાં બોવાઈ જવાની મારી હંમેશાં તેવારી હોય છે. મારી એક ગઝલનો મત્તા છે...

**આસમાની ઉમંગ જેવી છે,
જિંદગીયે પતંગ જેવી છે !**

...બાલધરની જ વાત કરું. ત્યાં બપોરે જમ્યા પછી (હા, જમ્યા પછી...) એક કલાકની રિસેસ પડતી. ત્યારે બાળકો સાઈકલધર તરફ દોડતાં. બે પૈસાવાળી નાની સાઈકલો માટે પડપડી થથી. પછી રહી ગયેલાંઓને હાથ ત્રણ પૈસાવાળી સાઈકલો આવતી. કેટલાંક બાળકો સાતતાળી-મપ્પો-લંગોડી જેવું રમતાં, તો કેટલાંક ત્યાંના નાનકડા પંખીધરમાં રહેલાં સફેદ કબૂતર અને સસલાંને જોવા કરતાં. ક્યારેક રસોડાના મહારાજ કબૂતરને બહાર કાઢી હવામાં ઊભો ફંગોળતા ! એ દશ્ય બહુ રોમાંચક લાગતું. પાળેલ કબૂતરો આસમાનમાં ખૂબ ઊંચે ઊડી, બે-ચાર વિશાળ ચક્કર મારી પાછાં આવી જતાં ! પાળેલાંઓને આભ માફક ના આવે,

ખેર. ઉત્તરાયણના ગાળામાં મારું લ્યાન જમીન પર હોય જ નહીં. ક્યારેક તો નજર રિશ્વર થઈ જાય બાલધરના ઊંચા ધાબા પર. ત્યાં ચડવાનો કોઈ રસ્તો જ જડતો નહોતો. જો હું એકલો ધાવે પહોંચી જાઉં, તો કેટલા બંધા પતંગો મળે ? ક્યાઈને આવેલા પતંગ ત્યાં પડતા તો મં ઘણી વાર જોયેલા, પણ આજુબાજુનાં ઊંચાં ઘટાકાર વૃક્ષોને કારણે દોરી હાથ ના લાગે, વૃક્ષો પર જ ઝીંકા ખાતી ને લલચાવતી રહે ! મારે ગમે તે રીતે ધાવે ચડવું હતું.

પણ ઝંખના ક્યારેક રંગ લાવે છે. એક દિવસ રિસેસમાં એક અજાણ્યા દાદરા પર મં ચડવા માંડ્યું. પણ એ મને એક એવા બંધિયાર ચોરડામાં લઈ ગયો, જેમાં નકામો ભંગાર વિખરાયેલો પડ્યો હતો, તે પણ એક સન્નાટામાં. તૂટેલાં મુરશીટેબલ, બેચાર લાકડાનાં નાનાં કબાટો, કાટ બાંધેલી નાની સાઈકલો, પસ્તીના ઢગલા ને એવું બધું. નકામી દેખાતી કોઈ ચીજ કે બાબત નકામી હોતી નથી, મં તો હંમેશાં એમાંની થતા જાઉં જોયા છે. મારા દિલની વાત જ ઘાયલસાહેબે એમના શેરમાં કહી છે...

તને પીતાં નથી આવડતું હે મૂર્ખ મન મારા !

પદાર્થ એવો કયો છે કે જે શરણ નથી !

...પણ સાચું કહું તો પ્રથમ દરિયો એ ભંગારમાં મને કશું નહોતું દેખાયું. બહે ભીંત પર બે-ત્રણ ગોરોળીઓ દોડવાથી હું ગભરાઈ ગયેલો. સામે વૃદ્ધી ગયેલા કાચવાળી બારી સુધી જતીમાં તો મારા ધબકારા વધી ગયેલા, પણ...

...પણ એ બારી બહાર એક જાફુડી દેશ્ય હતું. સામે, મને બોલાવતું વિશાળ ધાબું, ધાબા પર ઝૂકી આવેલાં વૃક્ષો ને હાથવેંતમાં ગણાય એવા ઝૂકતા પતંગો ! આ દેશ્યને કોઈએ તો જોવું જરૂરી હતું. એસ.એસ.સી.માં તો ‘લ્યૂસી’ નામની એક નાનકડી ઈન્ડિયન કવિતા દીક્ષિતસાહેબે લખી ન શકાય, એ રીતે ભણાવેલી. કમળ જેવી નાજુક અને રૂપાળી લ્યૂસી જંગલમાં જન્મી, જીવી અને મરી ગઈ ! એને કેમ કોઈએ ના જોઈ, એમ પૂછીને કવિએ કવિતા સિદ્ધ કરેલી !

પેવું જાફુડી દેશ્ય તો મારે કારણે ધન્ય બનેલું. કારણ કે મં એને જોયેલું ! બારીમાંથી થોડી તકલીફ લઈને ધાબામાં ઊતરી શકાય તેમ હતું. સાહેજ લટકીને બારીમાંથી ધાબામાં પડ્યો કે તરત હું વિશ્વનો સૌથી વધુ શ્રીમંત બાળક હતો ! પતંગો પકડવા માટે ઘરથી દૂર દૂર દોડ્યા કરનારો અને અન્ય બાળકો સાથે જરૂર પડતે ઝગાઝાપીમાં ઊતરનારો હું, અહીં તો એકલો માલિક હતો.

પ્રિયતમા હોય કે પતંગ, એ પ્રેમના જ પ્રકાર છે. એમાં પાશ્ચા કરતાં પામવાની કલ્પના વધારે રોમાંચક હોય છે. ધાબામાં આવી પડેલા કેટલાક પતંગો તો જાણે મારા જ થઈ ગયેલા, એટલે ચિંતા નહોતી. ધાબાને અડીને ઊભેલાં, હવામાં ઝૂમતાં વૃક્ષો પર જેવી દોરી પથરાયેલી પડી હતી. એવો એક મસ્ત પતંગ ઝૂલવાની શૈલીએ હળવું હળવું ઊડતો હતો. એને બેચાર ફૂટકે આવું એ પહેલાં તો મારી કલ્પનાઓ ક્યાંય આગળ નીકળી ગઈ હતી. વૃક્ષોની પેલે પાર શું હશે, જ્યાંથી આ પતંગ આવ્યો હતો ? એની દોરી ક્યાં સુધી પથરાયેલી પડી હશે ? પતંગને ઝાલતાંવેંત મં દોરી ખેંચવા માંડી, ને દોરી બસ આવતી જ ગઈ, આવતી જ ગઈ ! ઢગલો ચૈસો હોય, તો એને કેમ ઠેકાણે પાડવો, એ શ્રીમંતોની સમસ્યા હોય છે ! દોરીના તો લચ્છાઓ બનાવી ચિસ્સામાં સંતાડ્યા, પણ પતંગોનું શું ? એ બંધાને ઘર ભંગા

પરબ ❖ એપ્રિલ, ૨૦૦૮

કઈ રીતે કરવા ? નીચે એક શાળા છે, જેમાં શિક્ષકો અને કેટેકેટલાં બાળકો છે, એ તરત યાદ આવ્યું. બંધાં પચાસ પ્રશ્નો પૂછે ! પતંગો ભંગા કરી એક ખૂણે ગોઠવ્યા ને ઉપર નાનો પથરો મેલ્યો. અહીં કોણ આવવાનું ? નિરાંતે કોઈક દિવસ ઘેર લઈ જઈશ એમ વિચાર્યું. ત્યારેય ખબર નહોતી કે બીજા દિવસ પર ટાળવાથી આ સમસ્યા ઊકલે એમ નથી.

જરાક ફૂલીને ફરી એ બારીએ લટક્યો. આનંદમાં ધડકતા હૈયે ઓરડામાં ઘૂસી આવ્યો ત્યારે શાંતિનો પ્રકાર બદલાઈ ગયો હતો. ભય ગાયબ થઈ ગયેલો. કલાચ અવનવું જડવાનો દિવસ હતો. બેચાર સાઈકલોનો લાતો મારી ભંગારમાં ઘૂસવાનો રસ્તો કર્યો, બસ એમ જ ! કંઈક જડવાની શક્યતા લાગેલી, જોકે દિવસ તો ઊડવાનોયે હતો !

થોડીક રસપ્રદ ગડમથલ પછી એક લાકડાના નાના કબાટનું બારણું ના ખૂલ્યું. એટલે ઝાટકો માર્યો ! કેદ તોડીને બહાર ફૂલાં હોય, એમ તરત જૂનાં પુસ્તકોનો નીચે ઢગલો થઈ ગયો. એક પુસ્તકના પૂંકા પરનું ચિત્ર જોઈ હું તો હસ્યું હસ્યું થઈ ગયો ! ચહેરો બકરાનો ને શરીર માણસનું ? બકરાજી ચરખાં ચઢાવી છાપું વાંચે, ‘ખાણી સમાચાર’ ! પુસ્તકનું નામ વાંચતાં જ પેટમાં ગલગલિયાં થવા લાગ્યાં. નામ ? બકીર પટેલ : આસમાનમાં !

તૂટેલા ઠેબલ-પુરશીઓ વચ્ચે, એક ઓછી-અસલામત મુરશીમાં ગોઠવાઈને મં ઊડવાનો આરંભ કર્યો ! ખબર નહીં, કેટલો સમય વહી ગયો. બકીર પટેલ ઊડવાનું ધંત્ર શોધે, પછી વાઘજીભાઈ પણ એમની સાથે ઊડે ! આખું શહેર પરેશાન ! એ બે જણા મુંબઈના રાજાબાઈ ટાવરને કાળા રંગે રંગા નાંખે ! છાપામાં સમાચાર છપાય : ‘બે ઊડતી રકબીઓ દેખાઈ !’ બહુ રસપ્રદ ધમાચકડી હતી. પ્રકાશ ઝાંખો થતો ગયો, તોયે આંખો ખેંચી મં વાંચવાનું ચાલુ રાખ્યું. એક ગજબની સુષ્ટિ ઊભરી ચૂકી હતી. એટલામાં બાલધરના મહારાજ હાથીશંકરની જેમ પ્રગટ થયા...

‘અલ્યા, તું અહીં શું કરે છે ? સ્કૂલ તો ક્યારની છૂટી ગઈ ! તારા બાપા બે કક્કાથી તને શોધે છે !’ એ બરાડ્યા.

હું ભડકીને નીચે દોડ્યો, ત્યારે ભઈ થોડા ગુસ્સામાં હતા અને મારી બે બહેનો ‘ભાઈ ખાવાઈ ગયો’ની ગભરામણમાં રડી રહી હતી. સાંજ પડી ગઈ હતી.

‘ભઈ, બહુ સરસ ચોપડી જરેલી... એટલે હું ઉપર વાંચતો’તો ! એમાં બકીર પટેલ ઊડતા’તા બોલો !’ મં કહેલું. ત્યારે ભઈને થયું હશે કે આને શું કહેવું ? શોધાશોધનું ટેવાન, ને એમને તો ટ્યૂશનમાં જવાનુંયે મોડું થઈ ગયેલું.

પણ પછી, અમારા ગરીબ ઘરમાંયે બાળસાહિત્યની મહેક પ્રવેશી ગયેલી. લખોટી, ભમરડા, વિલ્હીકંડા, કબકી અને કિકિટ તો હું ભરપૂર રમતો, એમાં ‘વાચન’ પણ ઉમેરાયું ! સાતમા ધોરણમાં પહોંચતાં સુધીમાં તો હું બાળ-સાપ્તાહિક ‘ઝગમગ’નો બંધાણી થઈ ગયેલો. ત્યારે તો પ્રેસ તરફથી બાળકો માટે ‘ઝગમગ મંડળ’ પણ ચાલ્યું. એમાં જોડાવાથી હું રાજભવન(શાહીબાગ)માં ઈન્દિરા ગાંધીને રૂબરૂ મળી ફૂલ આપી શકેલો. યુનિવર્સિટી વિસ્તારના કોઈ ભવનમાં પહેલી વાર ટેલિવિઝન જોવા મળેલું ! એ પછી વર્ષો રાહ જોઈ, ત્યારે મારા ઘરમાં ટેલિયો આવી શકેલો. પણ વાત તો ‘ઝગમગ’ની કરી રહ્યો છું, સૌથી ! ઝગમગ આવવાનું હોય, એની આગલી રાત્રે મોડે સુધી ઊંચ નહોતી આવતી ! સવાર પડતાં જ પર્યાયેસ ચૈસાનો સિક્કો લઈ, પપ્પાની સાઈકલ પર છાપાની દુકાને દોડી જતો.

પરબ ❖ એપ્રિલ, ૨૦૦૮

ત્યારે ‘ઝગમગ’માં જીવરામ જોષીનો જમાનો હતો. ‘જીવરામ જોષીનું ઝગમગ’, એમ કહેવાતું. કદાચ એમાં બાળ-સાહિત્યકારોની શ્રેષ્ઠ ટીમ હતી. એમાં યશવન્ત મહેતા અને હરીશ નાયક પણ હોય જ. જોકે ભઈ ક્યાંકથી જુદે વર્નનું પુસ્તક ‘સાહસિક્રીની સુનિ’ લઈ આવ્યાં, પછી તો મને ઝાઝા-ચાણી અને પરીઓમાંથી રસ ઊડી ગયેલો. છતાં હારસ્ય અવળચાડઈ અને ધમાચકડીમાં તો મારો રસ વધે જ જતો હતો. જીવરામ જોષીની વાર્તા કરવાયે વધુ રસ મને એમના ‘મિયાં ફૂંસડી’નાં દેખાવ અને સ્વભાવમાં પડતો. એ ‘અમે તો સિપાઈબરબા !’ કહે ત્યારે, ક્યારેક મને દલાપતરામના ‘જીવરામ ભટ્ટ’ પણ યાદ આવી જતા. એ ઉંમરે હું અભ્યાસી તો ન હોઈ શકું, પણ શાળાના હોલમાં પ્રાણસુખ નાયક જે રીતે ‘જીવરામ ભટ્ટ’ને જીવંત કરેલા, એ કદી ભુલાય એમ નથી ! મિયાં ફૂંસડી અને જીવરામ ભટ્ટ, બંને પોતાને માટે ‘અમે’ વાપરે ! મિયાં ફૂંસડીનો દેખાવ કર્દૂન જેવો, એટલે વધારે ગમે. એવાં વાકાંચૂકાં મોઢાં દોરવામાં મારી પોન્સિલ વપરાવા લાગેલી. જાડી – બેડોળ સ્ત્રી દોરીને હું કાગળ મારી નાની બહેનના હાથમાં આપતો અને કહેતો : ‘હરીશ નહીં બુદ્ધ આ તું જ છે !’ એનાં પ્રમાણભાન વિનાનાં કઠંગાં ચિત્રો પણ મારા રસનો વિષય બનતાં. ‘ગાય દોરી આપને !’ કહી હું એને કાગળ-પોન્સિલ આપતો. ગંભીર ભાવે દોરાયેલ ચિત્રમાંથીયે ભરપૂર હારસ્ય મળી જતું. ‘મને બબર હતી કે તું શિંગડાવાળો ઘોરો જ દોરીશ !’ કહી મારાં અદ્ધહાર્યો શરૂ થઈ જતાં...

મોરી, વાત તો ‘ઝગમગ’ની હતી. હરીશ નાયકના નારકજી તંબૂરો લઈ, ભારતની ફોઈ લાઇનમાં ઊભા રહી ધક્કા ખાય, એ વિશેષ ગમતું. હરીશ નાયકના અણુરાક્ષસ અને યંત્રમાનવની મારામારીને યોગ્ય ન્યાય આપવા હું છોક એમ. જે. લાઇબ્રેરીના બાળવિભાગ સુધી પહોંચી જતો. (ભઈએ એ જગ્યા દેખાડી, સભ્યપદ પણ અપાવેલું !) યશવન્ત મહેતા ‘ઝગમગ’માં બાળ-રહસ્યકથાઓ લખતા, એની મજા ફોઈ ઓર જ હતી. ઓરિસાશ્રિજ પોલીસ-સ્ટેશનમાં કામ કરતાં એમનાં બે પાત્રો ઇન્સ્પેક્ટર કુર અને હુસેનખાં. ભલાભલાં રહસ્યોને એ ઉકેલે ! (એમ. જે. લાઇબ્રેરીના આંગણેથી... મારી સાઇકલ ખરેખર ચોરાઈ ગઈ, ત્યારે મારે એ જ પોલીસ સ્ટેશને જવું પડેલું. ભેદ ઉકેલવાને બદલે ત્યાંથી મને જવાબ મળેલો કે... ડફ્ટીળ, સાઇકલ પર બે તાળાં મારવાં પડે, હવેથી ચોઈનવાળું પણ મારજે, ચલ ઘેર જા !)

ઘરમાં મારી આગવી ગડમથલો ચાલુ જ રહેતી. ફોઈની મદદ વિના મેં પ્રેસમાં કાગળો લખવા શરૂ કરેલા. ‘ઝગમગ’ના એક વિભાગમાં બાળકોના પ્રશ્નોના જવાબ આપતા. ‘ઝેરી બોરાક ખાવાથી માણસ મરી જાય છે, પણ એ જ બોરાક ખાવાથી પશુ-પંખી કેમ નથી મરતા ?’ મારો એ સવાલ પહેલી વાર છપાયો, ત્યારે મેં એને ન જાણે કેટકેટલી વાર વાંચેલી. જવાબ તો યાદ નથી, કારણ કે એનું મહત્ત્વ નહોતું ! અર્જુનને પહેલાં પંખી દેખારોલું, પછી ફક્ત આંખ ! પછી મનેય છપાયેલ સવાલને બદલે એની નીચે છપાયેલ ‘નિર્મિશ કાકર’ જ દેખાયા કરતું ! (મારા પ્રથમ પુસ્તકનું નામ ‘ટંકાર’ છે.) ‘તંત્રી-સંપાદક’ની ગમ પડે નહીં, એટલે પ્રેસને સરનામે ગમે તે લેખક પર કાગળો મોકલ્યે જતો. ‘તમે લેખક કરી રીતે થયા ?’ મારો એ પ્રશ્ન બોક્સમાં છાપી જીવરામ જોષીએ એક અલગ લેખ પણ લખેલો. તરંગ-તુક્કા જેવાં ટૂંકાં રમૂજી લખાણો પણ હું ગમે તે લેખક પર મોકલીને લખતો : ‘આને છાપશો ?’

ક્યારેક ફોઈક છપાઈ જાય તો ઘરનાંઓને પણ આશ્ચર્ય અને આનંદ થતાં. ભઈ નોકરીઓ બદલ્યે જતા એટલે ભાડાનાં ઘર પણ બદલાયે જતાં. ત્યારનાં મારાં લખાણોમાંથી હાલ કશું મારી પાસે નથી. બહુ પરતી બની ગયેલું. પણ ત્યારની ઝાલક આપતો, આજથી લગભગ ૩૩ વર્ષ જૂનો એક માત્ર પત્ર હાલ મારી સામે પડ્યો છે ! એ સચવાઈ શક્યો, એ જ કહેવાય જાદુ ! લેખકનો પત્ર, ચોઈક વર્ષના બાળમિત્ર પર. એ લેખક તે શ્રી યશવન્ત મહેતા ને તારીબ ૧૫મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૭૪.

શબ્દ મારાં લખાણમાં જોર કરવા લાગ્યો ને જીભ પણ જબરી ચાલવા લાગી. વાતવાતમાં ઉગ્ર ચર્ચા ને બસ મારો જ કક્કો ખરો ! શાળામાં શિક્ષક મારાથી પરેશાન કે આની સાથે વર્તવું કરી રીતે ? મારામારી અને તોફાનોમાં પહેલું નામ મારું જ હોય, છતાં પરીક્ષામાં કાયમ પહેલો નંબર આવે !

એક વાર ભઈ સાથેય ઉગ્ર ચર્ચામાં ઊતરી પડેલો. ‘મૂર્ખ જેવી વાત ના કર, ચૂપ થઈ જા !’ કહી એમણે વીટી પાવર વાપરી દીધેલો. હું રીતસર સમસમી ગયેલો. એમને મન હું ‘આઠમા ધોરણમાં ભણતું છોકરું’ હોઈશ ! પછી મેં એમની સાથે બોલવાનું બંધ કરી દીધું. ફોઈ પૂછે તો જ જવાબ આપતો.

બીજે દિવસે સવારે કેમનાા હનુમાન તરક જતા રોડ પર મારો મિત્ર રમેહલ મારી રાહ જોતો ઊભેલો. શિયાળામાં અમે દોડવા જતા. ‘આજે દોડવાનો મૂડ નથી...’ કહી એને મેં એના ઘેર ધડકેલ્યો. રોડ પર ખાસું ચાલ્યા પછી બાજુમાં ઊતરી જઈએ તો ઘાસભયાં મેઠાનો આવતા. વૃક્ષો પણ અનેક. બીજી સોસાયટીઓ સાથે ક્રિકેટમેચ ઠરાવ્યા પછી, આ મેઠાનીમાં રમાતી. મોટે ભાગે હાર-જીતના ફેસલા મારામારીથી જ થતા. ! પણ આજે મેઠાનમાં ટહેલતાં અકળમાણ ફોઈક જુદી જ હતી. અચાનક, રહસ્યકથા માટે જેને ‘વોટ’ કહીએ છીએ, એવું ફોઈક મગાજમાં ઝળક્યું. આરંભથી અંત સુધી બહુ સ્પષ્ટ લાગ્યું એટલે તરત ઘેર પાછો ફર્યો. વાર્તા લખાઈ પણ ગઈ. વાર્તા મારી ને પાત્રો પરાયાં. મારી કથામાં ઇન્સ્પેક્ટર કુમાર અને હુસેનખાં ભેદ ઉકેલતા હતા ! કવર મોકલી દીધું ‘ઝગમગ’ને સરનામે, યશવન્ત મહેતા પર !

લગભગ મહિના પછી એ વાર્તા ‘ઝગમગ’માં જોઈ, ત્યારે ખુદ મને વિશ્વાસ ના બેઠો ! શીર્ષક હતું ‘આપઘાત કે ખૂન ?’ મારે માટે તો નવો અલતાર હતો. મારાં ઢગલો વખાણ સાથે એ વાર્તા છપાયેલી ને સાથે ટકોર હતી કે આ બાળમિત્રને હવે પોતાનાં પાત્રો પણ બનાવવાં જોઈએ !

ભઈ પર ચહેલો ગુસ્સો હજી ક્યાં શમેલો ? મેં ઘરમાં ફોઈને વાત ના કરી અને ઝગમગ સંતારી દીધું. શાળામાં ફોઈએ ભઈને મારી વાર્તા આંગે વાત કરી હશે. ‘એટા, તારી વાર્તા ‘ઝગમગ’માં છે ? મને બતાવ તો !’ એમણે ઘેર આવતાંવેંત જ કહ્યું. મેં એ આપ્યું. ‘હું મૂર્ખ નથી’ એટલું મેં જીભાજોડી કર્યા વિના સિદ્ધ કર્યું હતું. ‘ઝગમગ’ વાળીને બાજુ પર મૂક્યા પછી, ભઈની આંખો ભીની હતી. ‘શબ્દ ના માનમાં અમે બંને મૌન હતા. આંસુમાં હાર-જીત હોતી નથી.

જ્યોતીન્દ્રમાં પરેલ નર્મ-મર્મ | વિનોદ ભટ્ટ

મારો વિષય છે વિટ એન્ડ લ્યુમર ઇન જ્યોતીન્દ્ર. એટલે આપણે પહેલાં તો વિટ એન્ડ લ્યુમર વિશે થોડી વાત કરીશું. ઓક્સફર્ડ ડિક્શનેરી પ્રમાણે Witનો અર્થ બુદ્ધિ, સમજદાક્ષિ, શોધક બુદ્ધિ (ચાક્ષત), બુદ્ધિમાન, હાજરજવાબી વગેરે થાય છે. ગુજરાતીમાં તેને માટે આપણે મર્મર્મીળો કટાક્ષ, બુદ્ધિચમત્કૃતિ, બુદ્ધિચાતુર્ય, નર્મવૃત્તિ તેમજ નર્મોક્તિ જેવા શબ્દો પ્રયોજીએ છીએ. વિટમાં શબ્દો કરકસરથી જ નહીં, કૃપણતાથી વાપરવામાં આવે છે; કેમકે બીવિટી અર્થાત્ લાઘવ એ વિટનો આત્મા છે. વિટમાં લાઘવ જેવું જ બીજું અનિવાર્ય તત્ત્વ ચમત્કૃતિનું છે. આ જ કારણે કોઈ એક રમૂજ બીજા વખત સાંભળવામાં એટલો આનંદ નથી આવતો. વિટમાં હાજરજવાબી ભળે ત્યારે તેમાં બુદ્ધિકૌશલ્ય ચરમ સીમાએ પહોંચતું દેખાય છે.

ઉ.ત. -
ગાહક : આ દૂધ તાજું છે ?
દૂધવાળો : 'ચાહેબ, તણ કલાક પહેલાં તો આ ઘાસ હતું.'

વિટમાં સ્મિત અને હાસ્ય બંને લાવવાની ક્ષમતા છે એ કારણે વિટ અને લ્યુમર વચ્ચે જે ભેદ કરવામાં આવે છે તે કૃત્રિમ અને બિનપ્રાયાદાર છે. આમ તો આ બંનેની પ્રકૃતિ એકબીજાથી ભિન્ન પણ છે. Mirth અર્થાત્ મહકરીનું તત્ત્વ ક્યારેક વિટમાં આવી જાય છે જ્યારે mirthness એટલે કે ખુશમિજાજ લ્યુમરમાં જોવા મળે છે. એરિસન કહે છે કે મહકરી એ ક્રિયા છે અને ખુશમિજાજ એ મનની ડેવ છે એમ હું ગણું છું. આ કારણે મહકરી કરતાં ખુશમિજાજને હું હંમેશાં વધારે પસંદ કરું છું એવું તેણે ઉમેર્યું છે. જોકે ચિત્રમાં હાસ્યરસના સંસ્કાર ઘડાતાં પ્રથમ વિટનો ને ત્યાર બાદ લ્યુમરનો અનુભવ થાય છે. કદાચ એટલે જ આપણે વિટ અને લ્યુમરને સાથે જોડીને વિટ એન્ડ લ્યુમર કહીએ છીએ. ગુજરાતીમાં આને આપણે નર્મ અને મર્મની સંજ્ઞા આપીએ છીએ. આ થઈ પ્રસ્તાવના.

હવે આપણા સમર્થ હાસ્યકાર જ્યોતીન્દ્ર દલેમાં પરેલ નર્મ-મર્મની વાત...

પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી પરબાય એ સીતે જ્યોતીન્દ્રમાં પરેલી વિનોદવૃત્તિ બચાપણથી જ ઝળકી હતી. તે થર્ડ સ્ટાન્ડર્ડમાં હતા ત્યારે વિજ્ઞાનના શિક્ષકે એક દિવસ વર્ગમાં કહ્યું : 'ગરમીથી પટાર્થ ફૂલે ને ઠંડીથી સંકોચાય છે.' ત્યાર બાદ તેમણે દરેક વિદ્યાર્થીને આનું એક એક ઉદાહરણ આપવા જણાવ્યું. જ્યોતીન્દ્રનો વારો આવ્યો એટલે શિક્ષકે તેમને ટોળમાં કહ્યું : 'મોટાભાઈ, તમે દાખલો આપો.' શિયાળાની રજાઓ તરત જ પૂરી થઈ ગઈ હતી તેના સંદર્ભમાં જ્યોતીન્દ્ર બોલ્યા : 'ઠંડીને લીધે શિયાળાની રજા સંકોચાઈને ટૂંકી થઈ જાય છે ને ગરમીને લીધે ઉનાળાની રજા વિકસીને લાં...બી થાય છે.' તેમનો આ જવાબ સાંભળીને શિક્ષક સ્તિવાચના બધા હસી પડ્યા ને 'હાથ ધર સુવ્વર, મારી મજાક કરે છે ?' એમ કહી શિક્ષકે તેમને સોટીએ સોટીએ મારીને હાથ સુજાડી દીધો. તેમનો વિનોદ સમજવામાં શિક્ષક કાચા પડ્યા.

મૂળે તે આનંદલોકના આત્મા હોઈ કોઈની સાથે તેમણે કલેશકર વ્યવહાર કર્યો નથી. પોતાનો અણગમોય તેમણે હળવાશથી પ્રગટ કર્યો છે. રામનારાયણ વિ. પાઠકના અવસાન વિમિતે

મુંબઈમાં એક શોકસભા ભરાયેલી, જેમાં જ્યોતીન્દ્ર વક્તા હતા. તે શોકજલિ આપવા ઊભા થયા. તે ફક્ત હાસ્યકાર જ નહીં, એક દાર્શનિક પણ ખરા, એટલે તેમની ગંભીર-અગંભીર કોઈ પણ વાત રસપ્રદ લીધે. શ્રોતાઓ એકકાન થઈ તેમને સાંભળતા હતા. સ્ટેજ પર બેઠેલ ત્રણેક સાહિત્યકારો અંકરઅંકર સતત વાતો કરતા હતા. આથી જ્યોતીન્દ્રભાઈને બોલવામાં ખલેલ પહોંચતી હતી. વાતો કરનારાઓનું ધ્યાન ખેંચવા તેમણે બે વખત પાછળ જોયું, પણ કંઈ ફેર ના પડ્યો એટલે પોતાના વક્તવ્યને ટૂંકાવતાં તે બોલ્યા : 'મારી પાછળ પણ ઘણા વક્તાઓ છે એટલે હું બેસી જાઉં છું...' ને બેસી પણ ગયા.

જ્યોતીન્દ્રના લેખોમાં નર્મ અને મર્મ પ્રમુખરથાને હોય છે. તેમના સંવાદોમાં વિટના ચમકારા ઠેર ઠેર વેરાયેલા દેખાય છે, અને પરિસ્થિતિજન્ય હાસ્ય પણ ચિત્કુલ નિર્દોષ ને ડંખ વગરનું હોય છે. ઉ.ત. 'મારી વ્યાયામસાધના'માં તે લખે છે : 'જે ભાઈઓ દંડ પીલતા હતા તેમની પાસે જઈને હું ઊભો રહ્યો... એમને આમ ખૂબ પરિશ્રમ કરતાં હું થોડી વાર સુધી જોઈ રહ્યો અને મને પરસેવો થઈ ગયો ! પરસેવો થયો એટલે હું વેર પાછો ફર્યો. (વેરથી નીકળ્યો ત્યારે મને વડીલોએ કહ્યું હતું કે અખાડામાં જઈને પરસેવો થાય ત્યાં સુધી દંડ અને બેઠક કરવાનાં. પરસેવો પાડતાં નહીં શીળો તો માંચકાંગલા રહી જશો.) મારા વડીલે મને પૂછ્યું, 'દંડ-બેઠક કર્યા ?' 'હા, દંડ-બેઠક કર્યા' મેં કહ્યું. હું અસત્ય નહોતો બોલ્યો. વાક્યમાં કર્તા અધ્યાહાર હતો. કોણે કર્યા એ મેં નહોતું કહ્યું અને એમાં કહેવા જેવું પણ શું હતું ? હું કરું કે બીજો કોઈ કરે. 'હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા, શકટનો ભાર જેમ શાન તાણે' એ નરસિંહવાક્યને સ્મરીને મેં કર્તૃત્વનું અભિમાન ધારણ કર્યા વિના માત્ર દંડ-બેઠક કર્યા એટલું જ કહ્યું.

'કુટલાક કર્યા ? - ક્યાં સુધી કર્યા ?' વડીલે બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો.
'પરસેવો થાય ત્યાં સુધી.' આ પ્રમાણે મેં વ્યાયામસાધનાનો આરંભ કર્યો.
ક્યારેક તે ચમત્કૃતિવાળા પ્રસંગથી લેખનો ઉપાડ કરે છે. જેમકે, થોડા સમય પર મને એક મિત્ર રસ્તામાં અચાનક મળી ગયા. પ્રિયજનને સ્પર્શાન પહોંચાડી જાણે પાછા કર્યા હોય એવું એમનું મુખ જણાતું હતું. મેં પૂછ્યું : 'કેમ, આમ કેમ ?'
'શું ?' એમણે પ્રતિપ્રશ્ન કર્યો.

'તમારા પર જાણે કોઈ ભારે દુઃખ પડ્યું હોય એમ તમારા માં પરથી લાગે છે...'
'હા, હા, એવું જ છે કંઈક...'
'કોઈક બહુ પાસેનું છે ?' મેં બને એટલા ગંભીર થવાનો પ્રયત્ન કરી પૂછ્યું.
'હા, બહુ પાસેનું, હંમેશાં મારી પાસે જ રહેતી. મને એના વગર ઘડી ચાલતું નહીં.' એમનાં પત્ની ગુજરી ગયાં છે એમ મને લાગ્યું. 'ત્યારે તો તમે ખરેખર દુઃખી થઈ ગયા.' મેં કહ્યું.
'દુઃખી નહીં તો બીજું શું ? પોતે તાપ-તડકો ખમતી ને મને દંડક આપતી, મારા ઘરની શોભારૂપ હતી, મારી હાથલાકડી જેવી હતી. હવે એ જતી રહી એટલે મને એવું એકવું એકવું લાગે છે !'
'ખરેખર, આટલી ઉંમરે ઘરભંગ થયા એ બહુ ખેદકારક છે.'

‘વારબંધા ?’

કેમ – તમારાં – છે તે – તમારાં પત્ની કે નહીં ?’ કંઈક બક્ષાયું છે એમ સમજી મં પૂછ્યું.

‘મારી પત્ની ?’

‘હું તો એમ સમજ્યો.’

‘ના, ને ! મારી પત્નીને શી ધાડ આવતીતી ? એ લેડી વરમાં...’

‘ચારે ?’

‘એ તો મારી છત્રી. આજ આઠ દિવસથી ખોવાઈ ગઈ છે તેની વાત કરતો’તો...’

આઠરામાં અવરો અને કંટાળાજનક એવો વિષય જ્યોતીન્દ્ર હાથ પર લે છે ત્યારે તેમાં અટપટા રમૂજી સંવાદો જોડીને એને તે સરળ અને ગમ્મતભર્યો બનાવી દે છે. ‘કર્કશ સર્વનામ’ જેવા શુષ્ક વિષય પરનો તેમનો લેખ એ આનું જવંદત ઉદાહરણ છે.

એવો જ તેમનો લેખ છે ‘બુદ્ધિની કસોટી’. પતિની બુદ્ધિની કસોટી કરવા પત્ની એક કોચડી પૂછે છે : ‘બોલો, હું કોણ છું ? હું પાંચ અક્ષરનો બનેલો છું ને એક જાણીતા શહેરનું નામ છું. મારા પહેલા બે મળીને મૂળ થાય છે; મારો ત્રીજો ને પહેલો મળીને દલામાં વપરાતી ને જેવું દારૂ તૈયાર થતી એક સ્વાદિષ્ટ વસ્તુ થાય છે. ચોથો ને બીજો મળીને શહેર થાય છે,.... અને આ પ્રશ્ન પતિના મનનો કબજો લઈ લે છે. આપણા બે દાંતની વચ્ચે કચુંડા ભરાઈ જાય ને જીભ વારંવાર ત્યાં જ કર્યા કરે એમ પતિનું ચિત્ત એ કોચડામાં જ કર્યા કરે છે. ઓફિસમાંય મન લાગતું નથી. મિત્રોને પૂછે છે. આ શહેરનું નામ જાણવા સ્ટેશન પર જઈ ટિકિટ આપનારને પૂછે છે. ત્યાંય કોઈને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મળતો નથી. આ સંવાદને પડકાર માની બધા જ તેનો જવાબ નહીં મળતાં અસ્વસ્થ થઈ જાય છે. છેલ્લે પત્ની જ એ પાંચ અક્ષરનું નામ જણાવે છે : ધરમપુર, ધરમપુર એ જાણીતું શહેર છે. એનો પહેલો ને બીજો અક્ષર મળીને ધર એટલે મૂળ થાય છે. ત્રીજો ને પહેલો મળીને દલામાં વપરાતી સ્વાદિષ્ટ વસ્તુ – મધ; ચોથો ને બીજો મળીને ‘પુર’ એટલે શહેર થાય છે. બોલો, બરાબર છેને ?

તેમની રમૂજમાં કે વાંચમાં કોડીના ચટકા જેટલોય ડંખે નથી હોતો. તે દિલ્લરૂબા અને સિત્તાર વગાડી જાણતા. એક વખત એક મિત્રે તેમને જણાવ્યું કે સિત્તારમાં જે તાંત છે તે બકરીનાં આંતરડાંમાંથી બનેલી હોય છે. આ સાંભળીને તેમણે ઠાવકા ચહેરે કહ્યું હતું : ‘મને પણ એમ જ લાગે છે, તમે સિત્તાર વગાડો છો ત્યારે બકરીની આંતરડી કકળતી હોય એવો અવાજ તેમાંથી નીકળે છે.’

‘પુસ્તકલયની વિરુદ્ધમાં’ નિબંધમાં તે લખે છે : ‘જીવીશ બની શકે તો એકલાં પુસ્તકોથી !’ એમ કહેવાર કલાપી કેટલી નાની વયમાં મૃત્યુ પામ્યો ? ‘અને એમ કહેવું એ તો ઉધઈને શોભે, આપણને નહિ.’

લખતાં શું કે બોલતાં શું, વિટ અને લુમ્બર તેમની પાસે સકાય હાજર હોય. એક વાર આ લખનારની હાજરીમાં જ શોખાદમ આહુવાલાએ જ્યોતીન્દ્રને પૂછ્યું : ‘આપની ઉંમર ?’ ‘અત્યોતેર વર્ષ...’ તે બોલ્યા.

‘ઉંમરના પ્રમાણમાં શરીર સારું કહેવાય ? આક્રમે આશ્ચર્ય કહ્યું. તેને સુધારતાં જ્યોતીન્દ્ર

બોલ્યા : ‘ના, ખરું જોતાં તો મારા શરીરના પ્રમાણમાં ઉંમર સારી ગણાય... આવા શરીર સાથે હું આટલી ઉંમર સુધી પહોંચી શક્યો છું...’

પાછલી ઉંમરમાં અવરજીવ અને નબળાઈને કારણે વરમાં ચાલતાં અનેક વાર તે પડી જતા, પણ વજન નહીં એટલે ખાસ વાગે-બાગે નહીં, પરંતુ ને તરત જ ઊભા થઈ જાય. એક વાર તે પોતે જ કહેતા હતા કે તે રહે છે એ નવયુગનાગર ક્લેટમાં આઠમા માળેથી ભૂસકો મારે તોપણ પીંછાની જેમ ધીરે ધીરે નીચે આવે ને જમીન પર પડ્યા પછી કપડાં ખંબેરીને ઊભા થઈ ચાલવા માંડે.

તેમ છતાં જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી વિનોદ તેમનામાં અકબંધ રહ્યો હતો. તેમના અવસાનના ચોક્કસ દિવસ આગાઉ તારક મહેતા તેમની પાસે ગયા હતા ને પોતાની ‘ઓલિવિયુઅરી’ લખવા જણાવ્યું હતું. જેનાં થોડાંક પાનાં તેમણે આ રીતે લખ્યાં હતાં : ‘ – હા, એ ખરું, પણ જેણે બીજાનાં કામ કર્યાં નથી, પરંતુ બીજા પાસે કામ કરાવ્યાં છે, જેણે આળસ સાથે અવિનાભાવસંબંધ રાખ્યો છે, જે કાને ઓછું સાંભળે છે, આંખે ઓછું દેખે છે અને મંદાંતિન અને અપચાથી ખાધા વગર પણ પીડાય છે. પુષ્કળ પવન નીકળ્યો હોય તો ઘસાડાઈ જતાં પરાણે અટકવી શકાય એવું નિર્ભળ ને નાનકડું શરીર ધરાવે છે, અને જેનાં શ્વેતકુશળ પાછળ દલ્હનો અને સમયનો સફુપયોગ થવાને બદલે દુરુપયોગ કર્યા કરે છે તેને તે કઈ સિદ્ધિ આપવી !

એ ગુહસ્થે ચોરી કરી નથી, ધાડ પાડી નથી, લૂંટ ચલાવી નથી. (એ માટે જોઈતી હિંમત અને ચતુરાઈ એનામાં હોય તો ને ?). ઓણે કોઈના પૈસા ખાધા નથી (આમ એ ઓછું જ ખાય છે), પૈસા ખવડાવ્યા છે ખરા. અને એમ કરીને ભૂખ્યા જનોનો જંદગાનિ શાંત કર્યો છે. લાભ ન થાય તો એ જુદું બોલતો નથી... જન્મથી જ નબળી તબિયત છતાં લગભગ આઠ આઠ દાયકા સુધી ટકી રહ્યો છે. કાળ ભારે ઝડપી દડા ફેંકે છે, પણ હજી લગી નોટ આઉટ રહેલા એમને ધરબમ બંદધર કોણ નહીં કહે !’ જોકે આગળ ઘણું બધું લખવા તે ઇચ્છતા હતા, પણ તેમના પરિવારના સભ્યોને એ ઉચિત નહીં જણાતાં આ વાત ત્યાં જ અટકી પડેલી. બાકી તેમણે ‘ઓલિવિયુઅરી’માં ચોક્કસ લખ્યું હોત કે ‘એ જન્મેલોય હોસ્પિટલમાં ને અવસાન પણ હોસ્પિટલમાં જ પામ્યો, અલબત્ત બંને હોસ્પિટલો જુદી જુદી હતી. – ને આ બંને હોસ્પિટલોની વચ્ચે એણે જીવી નાખ્યું.

આહીં અટકીશું ?

ગુજરાતી નિબંધનાં ૧૫૦ વર્ષ નિમિત્તે દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા ૧૦-૨-૧૯૦૮ના રોજ યોજાયેલ પરિસંવાદમાં આયોજ વક્તવ્ય.]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તકન નવાં પ્રકાશનો

‘કવિતા એટલે આ’ : રમેશ પાર્શેઠ, સં. નીતિન વડગામા, પ્ર. આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાર્યું પૂઠું, પુ. ૧૬+૨૯૨, ડિ. રૂ. ૧૫૦/-
 ગુજરાતી ભાષાના લોકપ્રિય અને પ્રતિષ્ઠિત સદ્. કવિ રમેશ પાર્શેઠની કલમ કાવ્યસર્જન ઉપરાંત નિર્બંધ, વાર્તા, બાલસાહિત્ય અને કાવ્યાસ્વાદનાં શૈલીમાં પણ વિહરી છે. તેઓ કવિતાના પ્રેમી જ નહીં, મરમી પણ છે. કાવ્યસર્જનની સમાંતરે તેઓ વર્તમાનપત્રોમાં કાવ્યાસ્વાદની લેખમાળા નિમિત્તે ગુજરાતી જ નહીં ભારતીય ભાષાઓના તેમજ વિદેશી કવિઓનાં કાવ્યોના સતત સંપર્કમાં રહ્યા છે. આમ વિવિધ દેશ-કાળના અને ભાષાના કવિઓનાં કાવ્યોના આસ્વાદ એમણે ‘ફૂલછાલ’, ‘ચંદેશ’ વગેરે વર્તમાનપત્રોમાં સતત કરાવ્યા છે. એમના કાવ્યાસ્વાદનું બીજું પુસ્તક ‘કવિતા એટલે આ’ પરિષદ દ્વારા પ્રકાશિત થયું છે. એ કાવ્યાસ્વાદી મરણોત્તર પ્રગટ થયા છે. તેના પ્રકાશનમાં નીતિનભાઈ વડગામાનો સક્રિય સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે. સદેહવો આ પુસ્તકને ઉમળકાથી આવકારશે.

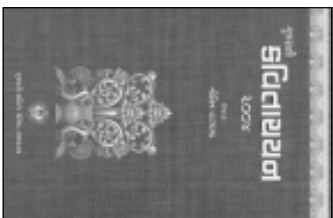
‘ગુજરાતી કવિતાચયન’ : ૨૦૦૪’ : સં. નીતિન વડગામા, પ્ર. આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાર્યું પૂઠું, પુ. ૨૨+૧૧૮, ડિ. રૂ. ૬૫

કાન્ત-બળવંતરાય ગ્રંથમાળાના ચોદમા મણકા રૂપે ‘ગુજરાતી કવિતાચયન’ : ૨૦૦૪’ પ્રકાશિત થાય છે. આ ચયનના સંપાદક નીતિન વડગામા કહે છે તેમ “કોઈ એક વર્ષની કવિતાનું સંપાદન વ્યાપક ભાવે કાવ્યસર્જનની પ્રવૃત્તિ કે પ્રાપ્તિનું નિહાળિક ભવે જ ન બને; પરંતુ એવું સંપાદન સર્જતી કવિતાનો આછોપાતળો વહેરો ઉપસાવી શકે. એ દંષ્ટિએ જે-તે વર્ષના કવિતાચયનનું મૂલ્ય સ્વીકારવું ઘટે... આજેય યજ્ઞેશ દવે, રાજેશ પંડ્યા કે મનીષા જોષી વગેરે પાસેથી મળતી સુંદર અછાંદસ રચનાઓ સાથે જ મૂકેશ જોષી, મનુષ્ય જોષી, પ્રણવ પંડ્યા કે વૈદ્ય મકવાણા જેવા કવિઓની ગીત-ગઝલ રૂપે અવતરતી કવિતાઓને પણ કાન માડીને સાંભળવા જેવી છે.”

આ ચયનને ભાવકો આવકારશે એવી આશા છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, ‘રાઈસ’ પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,
 અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

સમીક્ષા/ગંથાવલોકન

કવિતાને પામવી એટલે... | હરીશ વઢવાળા

‘ગુજરાતી કવિતાચયન-૨૦૦૪’ : સંપાદક : મણિલાલ હ. પટેલ, પ્રકાશક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ, ૨૦૦૭, ૩મી, પૂઠ ૧૪+૯૦, મૂલ્ય : રૂ. ૫૫/-

‘કાન્ત - બળવંતરાય જન્મશતાબ્દી ગ્રંથમાળા’ અંતર્ગત શ્રી મણિલાલ હ. પટેલ દ્વારા સંપાદન થયેલ ‘ગુજરાતી કવિતાચયન - ૨૦૦૪’ ગ્રંથમાં વિવિધ સામયિકોમાં સને ૨૦૦૫માં પ્રકટ થયેલ કવિતાઓમાંથી ચોસઠ કવિતાઓ જોવા-આસ્વાદવા મળી.

‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ની કવિતાચયનની યાત્રા ૧૯૮૧થી શરૂ થઈ છે. તે કવિતાના ભાવકો, મર્મજો, સર્જકો, વિવેચકો અને અભ્યાસુઓ માટે કવિતાની નવી દિશા નક્કી કરી આપે છે. એ સૌ સંપાદકોનો આ કાણે આભાર માની લઉં. આમ તો સંપાદનનું કાર્ય એ ‘ધૂળધોવાના ઘંધા’ જેવું છે, અથવા તો એમ કહી શકાય કે : ‘ધાસીની ગંજમાંથી સૌંદર્ય તેવી કૃતિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. એ સારી સારી કૃતિઓમાં ઉત્તમ કૃતિ કઈ એ નક્કી કરવું ઘણું અઘરું છે. વળી, કૃતિને જ્યારે ઉત્તમ કહીએ ત્યારે તેમાં વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ દંષ્ટિભેદ અને મતમતાંતરો તો રહેવાના જ. પણ મારું અંગત રીતે તો માનવું છે કે જે કૃતિ જે કાણે ગમે એ કાણનો આનંદ માણી લેવો જોઈએ. એમાં સારી-નરસી, ઉત્તમના આગ્રહી ન રહેવું સંપાદક અને કૃતિ વચ્ચે સાધુજય સંધાય પછી જ સંપાદકની દંષ્ટિમાં સમાય એવી કૃતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સંપાદકની દંષ્ટિમાં પણ કૃતિ ચયન કરતી વખતે પોતાનાં ધોરણો નક્કી થતાં હોય છે. એમાં ‘ગમતાનો ગુલાવ’ પણ થતો હોય છે. આમ બને ત્યારે નબળી કૃતિઓ પણ પ્રાપ્ત થતી હોય છે. પણ જે સંપાદક માત્ર કવિને નહીં, પણ એની કવિતાના શબ્દને વક્રાકાર રહી સંપાદન કરે છે એવી કૃતિઓને માણવી-આસ્વાદવી ગમે. સર્જક ગમે તેટલો જાણીતો હોય, એવી કૃતિઓ પાંખતી પણ હોય, પરંતુ એનો સર્વકાળ ઉત્તમ જ હોય, એ માની ન શકાય. એવા સર્જકોની પણ ઘણી નબળી કૃતિઓ પ્રકટ થતી જ હોય છે.

સંપાદકે તો મનને તરબતર કરે એવી કૃતિઓનું જ સંપાદન કરવાનું હોય છે. પણ જ્યારે કૃતિઓની પસંદગીનો સમય નક્કી હોય અને એટલા જ સમયની કૃતિઓને સારવવા-તારવવાનું બને છે ત્યારે સંપાદનનું કામ મર્યાદિત અને ઘણું જ અઘરું બની જાય છે. સંપાદનનો અર્થ જ સારવી-તારવીને સંતર્પક કૃતિઓને ભાવક સામક્ષ મૂકી આપવી. આવું

બને ત્યારે સારી અને દલ કૃતિઓ જ પ્રાપ્ત થાય.

આપણા સર્જકો, વિવેચકો, સંપાદકો, 'સારી કવિતા મળતી નથી.' એવો સૂર પણ છેડે છે. એ કેટલેક અંશે સારું પણ છે. મબલક કવિતામાંથી ઉત્તમ તો ઠીક, પણ સારી કહી શકાય એટલી કૃતિઓ કેટલી ? પણ જે સારી કૃતિઓ પ્રાપ્ત થાય છે એ વાંચીને જ આશ્ચર્ય લેવું પરે છે. ક્યારેક જ ઉત્તમ કવિતા પ્રાપ્ત થાય છે. એમ બને તો એ સર્જક, ભાવક અને સંપાદક ખરેખર ભાગ્યશાળી છે.

કવિતા એ સમાજનો આયનો છે, સંસ્કારિતાનો માપકંડ છે. દલકની આનંદ છે, દલકની મસ્તી છે, જીવનને માણવાનું કલામાધ્યમ છે. એવી કવિતાનો સંકલિત ગુલકરતો આપણી અક્ષ-પ્રત્યક્ષ થાય ત્યારે એમ લાગે કે પ્રેમિકાઓ સૌપ્રથમ વખત આપેલ ગુલાબના પુષ્પની સુગંધ માણતા હોઈએ એવી અનુભૂતિ થયા વગર રહેતી નથી. એ ચિરંજીવી કાણો હિતમાં સંભવળે અને એક પ્રેમ કરવા જેવી નાજુક અને સંવેદનશીલ કાણો ફરીથી પ્રાપ્ત થાય. એટલે જ કવિતા તો નિજ પીડાની કીડા છે.

આ સંયમમાં ગ્રંથસ્થ થયેલ કવિતામાં ગીત, ગાઠલ, અણકંસ, હંદીબલ, સોનેટ્સ, લઘુકાવ્યો વગેરે પ્રકારો જોવા મળે છે.

ઠગલાબંધ ગાઠલનામી ગાઠલો લખાતી હોય, દર મહિને પંદર-વીસ ગાઠલસંગ્રહો પ્રકટ થતા હોય અને સામયિકોમાં પણ થોડબંધ ગાઠલો પ્રકટ થતી હોય અને એ સામયિકોમાંથી વર્ષ દરમિયાન પ્રકટ થયેલ સારી ગાઠલ શોધી ભાવક સામે મૂકવી એ વાહું અઘરું કામ છે. હવે અણકંસ, સોનેટ, ગીત, હાઈકુ, તાર્કિક વગેરે કવિતા આંછી લખાય છે. 'બોનો-ઇમેજ' સામયિકને કારણે કેટલીક મોનો-ઇમેજ કવિતા વાંચવા મળે છે, પણ પ્રકટ થતી આ કવિતામાં સારી કહી શકાય એવી કેટલી ? એ શોધી આપવાનું કામ વાહું જ અઘરું છે. કવિ-વિવેચક ડૉ. મણિલાલ હ. પટેલ તેમની પ્રસ્તાવનામાં પણ લખે છે : 'ગુજરાતી ભાષામાં કાવ્યરચનાઓ પ્રગટ કરતાં મહત્ત્વનાં બાર-પંદર સામયિકો, એમાં... કાવ્યનામી કૃતિઓ... આંખે અંધારાં આવી જાય એવું આ કામ ! બહુ જૂજ રચનાઓએ મજા કે આનંદનો અનુભવ કરાવ્યો છે... બહુ જ આંછા કવિઓ 'કાવ્યપદારથ'ની ખેલનાથી અને સમજણથી લખે છે.' નામી અને નીવડેલા કવિઓમાં પણ પ્રમાદ જોવા મળે છે. ઉ.ત. : કવિ ઉશનસુની ડ્રામાટિશી હંદમાં લખાયેલી ગાઠલમાં કાફિયા છે. સંપાદકે એમની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છે : 'કાફિયા-રહીક જેવું ગાઠલનું બાલ મળ્યું જરૂર અપનાવ્યું છે.' પરંતુ રહીકની ગોરહાજરી વર્તીય છે. 'થી' રહીક નથી પણ કાફિયાનો અંત્ય અક્ષર છે. એને રહીક તરીકે સ્વીકારી ન શકાય. રહીક અને કાફિયા એ તો ગાઠલનું પ્રાણતત્ત્વ છે. આ ગાઠલમાં કાફિયાની અસાધકતા જોવા મળે છે. વળી સંપાદક પોતે જ કહે છે : 'ભાવકને એમાં ગાઠલિયતનો નહિ, સોનેટને અનુકૂળ ભાવોર્મિનો અનુભવ જ વધારે થાય છે.'

એક નવો જ અવાજ અજય સારવૈયાની કવિતા 'તારી પીડા મારું દાર છે.માં પીડા માટે લે શબ્દો પ્રયોજ્યા છે : 'એક, વરસાદ / બીજો, ગરમાળો.' વરસાદ ભાજવે અને સ્મૃતિની વેદનાની પીડાય આપે તો ગરમાળો ઘીખમાં પણ ઠંડક આપે અને સ્મૃતિની વેદનાની પીડા આપે. આમ કવિએ પોતીકી પીડાને એક નવા જ સંકલ્પે મૂકી આપી છે.

અદમ ટંકારાવીની ગાઠલમાં નવોન્મેષ પ્રકટવો જોઈ શકાય છે. મસ્તાના શેરમાં

અશરકે ડબાવાલાએ પુરાકલ્પનનું ખૂબ જ ગંભીરતાપૂર્વક આલેખન કર્યું છે.

આદિલ મસ્દૂરી, અદમ ટંકારવી, હનીક સાહિલ, ગુણવન્ત ઉપાધ્યાય, કૃષ્ણ દલે, ભાનુપ્રસાદ ત્રિવેદી, ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા, મહેન્દ્ર જોશી, રાજેન્દ્ર વ્યાસ 'મિસ્કીન', ત્રિભુવ મહેતા, સતીન દેસાઈ 'પરવેઝ', સાહિલ, હેમંત ધોરડા વગેરેની ગાઠલોમાં નવોન્મેષ અવાજ પ્રકટતો સંભળાય છે. સુરેન્દ્ર કડિયા, લલિત ત્રિવેદી અને હિરણ યોહાણની ગાઠલમાં ગાઠલનો સિજાજ ક્યાં ? ભરત વિઝુડાની મેં અગાઉ વાંચેલી ગાઠલો જેવી આ ગાઠલમાં નૂતન અભિનિવેશનો અભાવ વર્તીય છે. નીતિન વડગામાની ગાઠલના 'મેલ-મુબારક' ? રહીકમાં રહેલી નૂતનતા હયાસ્થિત કરે છે. આ ગાઠલનો અભિમ શેર ગાણવા જેવો છે :

રાળી શૈ ઝૂકી, હું ઊઘડું ફૂલ થઈને -

સાથે કરીએ હિસાબ સરભર, મેલ મુબારક !

અહીં ગ્રંથસ્થ ગીતોએ મને બહુ રાજ કર્યો નથી, તેમ છતાં ઊજમશી પરમાર, દલપત પહિયાર, ભગીરથ બલભદ્ર, સંજુ વાળા, રમણીક સોમેશ્વરનાં ગીતોમાં પોતીકી અવાજ, ભાવોર્મિ અને અભિવ્યક્તિની તાજગ્ય વર્તીય છે. ચિનુ મોદીના ગીતમાં આધ્યાત્મિકતા પ્રકટે છે. પ્રકુલ્લ પંડ્યાની શબ્દસંયોજના ધ્યાનાર્હ બને છે. વિનોદ ગાંધીના ગીતમાં જીવનની ફિલસૂફી પ્રકટે છે. રમણીક સોમેશ્વરના ગીતની નવોન્મેષી તાજગી માણીએ :

“તારે તો બહુ સારું છે

પડછાયાનું આખેઆખું પોત હવે બસ તારું છે

કાંટાળી ઝાડીમાં પણ ના એક ઉઝરડો પરે

પડછાયાને શું એ વરસો પહોરે કે પરહરે

વાડ હોય કે વેલી, તારે બધે જ ખોડીબારું છે

તારે તો બહુ સારું છે.”

‘કંઈક, કચ્છક, અથવા તો...’ વિશે હું લખતો હતો ત્યારે મને સંજુ વાળાનો અવાજ ગમ્યો. અહીં પણ અન્યથી જુદા પડવાની એની મથામણ ધ્યાનાર્હ બને છે.

જયન્ત પંડ્યા, નટવર ગાંધીના સોનેટમાં હકીકતનું બધાન વધારે, કાવ્યતત્ત્વ ઓછું. મણિલાલ હ. પટેલે પિતાજીને અર્પણ કરેલ બે અંજલિ- (સોનેટ)કાવ્યોમાં કાવ્યતત્ત્વની સાથે સાથે સ્મૃતિસંવેદનાની પીડા મનને વંદના તરફ લઈ જાય છે. કવિનો એકચાર ધ્યાનાર્હ બને છે :

“અજંબો રે'તી'તો મુજ તરકક; તે કારણ હશે -

‘સમાજે છોડેલો, જીવતર સુખે કેમનું જશે ?’

રિવાજો પાળ્યા ના, અવનર્વું કરું, એ ય કરકનું.

પિતાજી સંસારે સકળ સુખની વાત ભામણા,

તમે જીવ્યા જાણે ઋતુ ઋતુની ના હોય કમાણા !!”

રાજેન્દ્ર શાહ અને રાજેન્દ્ર પટેલના સોનેટમાં પ્રકૃતિવર્ણન પૂર્ણ રીતે ખીલ્યું છે. બંને કાવ્યો દલ છે.

અણકંસ કાવ્યોમાં કવિ સંવેદનાની સાથે સાથે એનું દાહિત્વ અને અભિવ્યક્તિ

શીતિના સંકર્ભે ધ્યાનાર્હ બને છે. એ સંકર્ભે કેટલાક કવિઓની કવિતા તપાસીએ.

ચિત્તાંશુ યશશ્વદ મહેતાની કવિતામાં તળપદ હિન્દી બોલીના કાકુઓ ધ્યાનાર્હ બને છે : એ તો બોત બુરો ભયો; 'સાંકુંકાં સીંગ સડે; 'બોધરે મં ટ્રેન જલે; 'બોલાણા મં ઘરાં મારા માર માર ભડભડે; 'અચ્ચે કો અગુવા ક્રિયા; 'લીલા ક્રિયા ભગવા ક્રિયા; 'સીક મં ક્રીસા ડાલ દિયા; 'પરદેસી બના દિયા' વગેરેમાં સાંપ્રત સમસ્યા, ધર્મપરિવર્તન, હિન્દુ-મુસ્લિમ તોફાનો, મૂલ્યહાસને કવિએ તિવંકતાથી મૂકી આપેલ છે. 'બોધની સાથે 'લોચલ' પુરાકલ્પન અને ઇન્દ્રિયવ્યત્સય પ્રત્યયના સંયોજનમાં પણ સાંપ્રત કટુણા પ્રકટતી જોઈ શકાય છે. 'સાંકું કા સીંગ'નું પ્રતીક આયોજન કરી કવિ કહેવા માગે છે કે : સંસ્કૃતિના મૂળમાં જ સડો પડ્યો છે.

કાનજી પટેલની કવિતામાં આદિવાસી સામાજનું દુઃખ, ભૂખની પીડાનું આલેખન આદિવાસી પ્રજાની સ્થિતિને ઉજાગર કરે છે :

'ઓશેડીના બુંદે જાળાં બાપ્ચાં છે.

કથરોટ ખાલી છે

લોઢી ચાલીચોળ છે''

આવી સ્થિતિમાં પણ આ પ્રજા 'ભંગોરિયા મેળે' મહાલે છે ! અને કોઈ યુવતી કોઈ યુવક સાથે ઘર માંડવા ભાગી છૂટે છે. સ્થિતિ તો બંને તરફ સારખી જ છે. દુઃખ, ભૂખ અને પીડા તો આ પ્રજાની જન્મકુંડળીમાં જ લાખાયેલ હોય છે !

ચંદકાન્ત શેક ટકી રહેવા આધાર શોધે છે. તેઓ અવઢવ સ્થિતિમાં છે. 'નથી... બહાર નીકળાનું / નથી... અંકર પહોંચાનું' જ્યારેવ શુકલને 'વાટ જડતી નથી; તે 'લીલાસળી' શોધે છે. દિલીપ ઝવેરી, નીતિન મહેતા, પુરુરાજ જોષી, રાજેશ પંડ્યાની કવિતાનો ધ્વનિ કાનને સ્પર્શે છે. પ્રકૃત્વ રાવલ અને મનોહર ત્રિવેદીની કવિતામાં લલિત નિબંધનો ગદ્યલય પકડાય છે. રઘુવીર ચૌધરીની કવિતામાં તળપદ ચાતાવરણ ઓછું, કલ્પતત્ત્વ વધારે. રમણીક અગ્રાવતે 'ડેલીમાં ડાલે હાથે કંકુથાપામાં પોતાને મૂકી / ચાલી નીકળતી' નવવધૂની સ્મૃતિસંવેદનોને ઢંઢેળી છે. રાધેશ્યામ શર્મા અને લાભશંકરનો અવાજ બદલાયો નથી. હર્ષદ દવેની કવિતામાં નવોન્મેષ પ્રકટે છે :

'આડીને ક્યાં પુરાવો હોય છે એની ગંધનો

એના રંગનો

એ જ માટીમાં પીગળતા રહે

પાણી, પવન

પગ, પડછાયો

નિત નવા શબ્દો ફૂટી નીકળે

અર્થાન્તર થતું રહે''

સિલ્લાસ પરોલિયા અને સંસ્કૃતિરાણીની કવિતામાં જીવનની ક્ષિલસૂકીનો નૂતન અવાજ ધ્વનિબદ્ધ થયો છે. નૂતન જાની અને સુરેશ દલાલની કવિતામાં સ્ત્રીની પીડા, આઘાત, દુઃખને વેદનામાં પરિવર્તિત થતાં જોઈ શકાય છે.

આમ 'કવિતાચયન - ૨૦૦૫'ની કવિતામાં છંદ, ભાષા, વિષય, રચનાશીતિમાં ક્યાંય નૂતન આભિનિવેશ પ્રકટનું નથી, પણ કલ્પતત્ત્વને જરૂર પામી શકાય છે. બાકી તો - કવિતાને પામવી એટલે લવણપૂતળીને દરિયો પાર કરાવવો.

જીવન-સંભારણાં : સંસ્મરણો નિમિત્તે વ્યાપક સમાજચિંતન | પાડુલ કંઠર્પ દેસાઈ

['જીવન-સંભારણાં' : શારદાબહેન મહેતા, આર્બુતિ પહેલી, ૧૯૩૮ પ્રકા. લેખક પોતે, વિકેતા : ગુ. પુ. સ. સ. મંડળ, વડોદરા. ઈ. ૩. ૨. ૫૦]

એક વાત આરંભે નોંધવી જોઈએ કે ગુજરાતી આત્મકથાલેખનમાં લેખિકાઓનું યોગદાન બહુ જ મર્યાદિત છે. શિરીનબાનુ, શારદાબહેન મહેતા, ગંગાબહેન પટેલ, કમુબહેન દવે, કમળાબહેન પટેલ, મુકુલા સારાભાઈ વગેરે લેખિકાઓએ આત્મકથાઓ લખી છે, પરંતુ સમગ્ર ગુજરાતી આત્મકથા-સાહિત્યમાં એમનું પ્રદાન નહિવત ગણાય. વળી, આમાંના કેટલાંક નિર્તાત આત્મકથા ન ગણાય તેવાં દેખાંતો પણ છે.

જીવન-સંભારણાંમાં મોટી બહેન વિદ્યાબહેનની સાથે ગુજરાતના સર્વપ્રથમ સ્ત્રી ગ્રેજ્યુએટ ધનારા અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓના શિક્ષણ અને જાગૃતિને પોતાનો જીવનમંત્ર અને કાર્ય બનાવનાર શારદાબહેન મહેતાનાં સંસ્મરણો છે. તેમનો જીવન સમય ૧૮૮૨થી ૧૯૭૦. અઠ્યાશી વર્ષનું આયુષ્ય ધરાવનાર શારદાબહેન ઓગણીસમી સદીના છેલ્લા બે દાયકા અને વીસમી સદીના પહેલા સાત દાયકાના ગુજરાતના જાગ્રત સાક્ષી-પહચી રહ્યા છે. આ 'સંભારણાં'નું પ્રકાશન ૧૯૩૮માં થયું છે. એટલે કે તેમાં શારદાબહેનના પંચાવન વર્ષનો સમયગાળો અંકિત થયો છે. આ સમયવિશેષ ગુજરાતની સામાજિક, શૈક્ષણિક અને રાજકીય પરિવર્તનની રીતે મહત્ત્વનો છે. શારદાબહેન આ બધી પ્રવૃત્તિઓ સાથે પ્રત્યક્ સંકળાયેલાં હતાં. એટલે તત્કાલીન સમયના વિવિધ પ્રવાહી અને પલટાઓનાં પ્રેરક બળો તથા તેની સાથે સંકળાયેલ વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓનું રસપ્રદ વૃત્તાંત અહીં મળે છે વિશેષતઃ તો સ્ત્રીઓના શિક્ષણ અને એ દ્વારા તેમના સર્વાંગી વિકાસ માટે શારદાબહેન અમદાવાદના હાર્દ સમા રાધપુર-આરિયા જેવા વિસ્તારથી શરૂ કરીને વડોદરા, મુંબઈ, સુરત વગેરે સ્થળોએ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ, પાઠશાળાઓ, મહિલા વિદ્યાલયો તેમજ ઠેર ઠેર ભોળિની સમાજની સંસ્થાઓ કયા સંજોગોમાં, કોના કોના સહકારથી, શી શી મુશ્કેલીઓ સાથે સ્થાપે છે અને કુશળતાપૂર્વક એનું સંચાલન કરે છે - એનું વિગતવાર, કમબદ્ધ સંઘન ચિત્ર અહીં સાંગે છે, એ રીતે, આ સંસ્મરણો તત્કાલીન સમયનો અને સ્ત્રી-કેળવણીના ઇતિહાસનો એક મૂલ્યવાન દસ્તાવેજ રહે છે.

આ આત્મકથામાંથી શારદાબહેનનું જે વ્યક્તિત્વ પ્રગટે છે તે પણ રસપ્રદ છે. તેમનામાં વ્યવહારકક્ષ લવચીકતા છે, કર્મકુશળતા અને વ્યાપક જીવનનિષ્ઠા છે. દંઢ મનોબળ અને ધીરજ જેવા ગુણોને કારણે નિષ્ફળતા સામે તેઓ ટકી શકે છે. શારદાબહેન સંબંધીના વ્યક્તિ હતા. મિત્રલસહ હતાં. સુમત મહેતા જેવા ક્રાંતિકારી પતિના પત્ની હતાં. એમનું ઘર એક સંસ્થા સમાન હતું. કુટુંબ ધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મના તાણાવાણાથી તેમનું જીવનપોત વણાયેલું

છે. અહીં ક્યાંય આત્મપ્રશંસા નથી કે અસત્યની છાયા નથી. આ જ સમયગાળાનું ચિત્ર સુમંત મહેતા, ઇન્દુલાલ યાશિક વગેરેની આત્મકથામાંથી મળે છે. પણ અહીંયાં એક સ્ત્રીના દૃષ્ટિકોણથી બદલાતો સમાજ નિરૂપાયો છે. એક જાગૃત સ્ત્રી-કાર્યકર નેતાની કલમે આ સંસ્મરણો લખાયાં છે એ રીતે એનું વિશેષ મહત્ત્વ છે.

“એક સામાન્ય હિન્દુ સ્ત્રીનાં સ્મરણો ! તે લખવાની શી જરૂર ?” એવા પ્રશ્નથી આ કથાનો આરંભ થાય છે પણ તરત જ તેઓ નોંધે છે કે “કેટલાક પ્રસંગો મારા પોતાના જીવનમાં એવા વિચિત્ર આવ્યા છે કે તેવા પ્રસંગ બીજા બહેનોને આવે તો તેઓના માર્ગ સરળ થાય... આ બધાથી મુદ્દાની વાત એ છે કે, જે મહાન વ્યક્તિના નિકટ પ્રસંગમાં આવવાનો, રહેવાનો, તેમની સાહધર્મચારિણી થવાનો લાભ મને મળ્યો તેમને વિશે કેટલાક ખુલાસા અને કેટલીક માહિતી આ સંભારણાં દ્વારા હું આપી શકીશ.” એટલે આ કૃતિમાં તત્કાલીન ગુજરાતે બક્ષેલી જીવનનુભવ અને ગુજરાતનાં પ્રથમ મહિલા સ્નાતક પોતાના શિક્ષણનો સમાજમાં સર્વે કેવો હિસાબ આપ્યો હતો તેની સમીક્ષા છે તો સમ્પ્રતંતર રૂપે જેની પાસેથી સતત પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન મળતાં રહ્યાં છે એવા પતિ ડૉ. સુમંત મહેતાનું ચરિત્ર અહીં પ્રેમ, આદર અને અહોભાવથી આંકિત થયું છે.

૪૩૪ પાનાંના આ દળદાર ગ્રંથમાં વ્યથા, મૂંઝવણ, યાતનાઓનું ચિત્રણ નથી. વળી, સ્ત્રીજાતિ હોવાથી મળેલો તિરસ્કાર, પિતા-પતિ-પુત્ર દ્વારા અનુભવવા પડેલાં અપમાન કે અવહેલનાની કથા પણ નથી. એમના જમાનામાં પણ શારદાબહેનને એક સ્ત્રી તરીકે વ્યક્તિગત ધોરણે આવા કોઈ પ્રશ્નોનો સામનો નથી કરવો પડ્યો. એક વ્યક્તિના ઘડતરમાં – ભલે તે છોકરી હોય પણ કૌટુંબિક વાતાવરણ કેવો ભાગ ભજવે છે તેનું સુંદર નિદર્શન અહીં જોવા મળે છે. ભોળાનાથ સારાભાઈ દિવેદિયા જેવા સમૃદ્ધ સંસ્કારી અને સુધારક મોચાળપક્ષ, દીકરીને દીકરાની જેમ જ કેળવણી આપવાનો માતા બાળાબહેન અને પિતા ગોપીલાલનો દંઠ નિશ્ચય. બનેલી રમણભાઈ નીલકંઠ તેમજ આચાર્ય આનંદચંદ્ર ધ્રુવ તથા કાશીરામ સેવકરામ અને ભુલાભાઈ જીવણજી દેસાઈ જેવા અધ્યાપકોનું માર્ગદર્શન અને પ્રોત્સાહન, સર્વતોમુખી વિકાસ થાય તેવી મોડળાશ કરી આપતું શશુરગૃહ અને પતિનો સાથ એ સઘળું, એ શારદાબહેનના વ્યક્તિત્વવ્યવહાર માટેનાં મહત્ત્વનાં પરિબળો નીવડ્યાં છે. જો કે કોલેજમાં પહેલીવાર ભણવા જતાં થતા પજવણીના અનુભવો શારદાબહેને નોંધ્યા છે. અધ્યાપકની ગેરહાજરીમાં કોલેજના કલાસરૂમમાં એકલા ન પડવાની તકેદારી રાખવા છતાં લોકોએ આ અભ્યાસ-ઉત્સુક વિદ્યાર્થીનીઓની ટીકા કરવામાં અને છોકરાઓને કનડગત કરવામાં બાકી નહોતી રાખી. નનામા કાગળો આવે, એમની બેઠકની પુરશીઓ પાડી નાંખે, ડેસ્ક પર જ નહીં, કોલેજ આવવાના સ્તલા ઉપર પણ ગમે તેવાં લખાણો લખે. બેઠક પર કૌવચ નાંખીને પજવણી કરે એટલું જ નહીં, શારદાબહેનના લખન સમયે પણ વિષ્ણો નાંખવાની ધમકી આપેલી. સમાજના કહામરૂકરી અને છોકરાઓ દ્વારા થતી આવી પજવણી છતાં અભ્યાસ તરફ જ લક્ષ રાખવું એ સહેલી વાત નથી જ. શારદાબહેનના દંઠ મનોબળવાળું વ્યક્તિત્વ અહીં પ્રગટે છે. એ સમયના અધ્યાપકો પોતાના વિષયમાં કેવા એકરૂપ થઈને ભણાવતા હતા એનું એક સ્થાળ પ્રસંગોચિત અહીં આલેખાયું છે. ઈતિહાસના અધ્યાપક કાશીરામ સેવકરામ દલે એક વખત વર્ગની શરૂઆત થઈ તે સમય પૂરો થાય

ત્યાં સુધી એકાગ્રતાથી શીખવે જતા હતા. પહેરેલા ડાલાની અંદર એમને કંઈક ખૂંચતું હોય એમ લાથ હલાવ્યા કરે પણ ભાષણ અટકાવે નહીં. જ્યારે વર્ગ પૂરો થયો ત્યારે પોતાના ઓરડામાં જઈને જોયું તો ગરોળી ભરાઈ ગયેલી. છતાં એમને કાંઈ ઉદ્વેગ નહોતો.

ગોજ્યુએટ થયા પછીના અભિનંદન આપવાના મેળાવડામાં તેમનામાં સામાજિક જવાબદારી જાગે છે. તેમને સમજાય છે કે સેવાના ક્ષેત્રમાં અને સ્ત્રીઓની પ્રગતિમાં સાક્રિય ફાળો એ અમારું કર્તવ્યક્ષેત્ર હોવું જોઈએ. અમદાવાદમાં જ શરૂઆત કરે છે પણ એક વર્ષમાં જ પતિ સુમંત મહેતાની નોકરી વડોદરા હોવાથી ત્યાં સ્થાયી થાય છે અને મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ અને મહારાણી ચામનાબાઈની ઉદાર મદકને પરિણામે વડોદરામાં ચામનાબાઈ સ્ત્રીસમાજ સંસ્થા સ્થપાય છે અને કાર્યાન્વિત બને છે. પછી તો મધ્યમવર્ગની, પ્રાથમિક શિક્ષણ લઈને ઊંડી ગયેલી, મોટી વયની સ્ત્રીઓનાં શિક્ષણ અને સાર્વાંગી વિકાસ માટે શારદાબહેન અવિરત કામ કરતાં રહે છે.

ત્યાર બાદ ફરી અમદાવાદને પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર બનાવતાં પહેલાં ડોક્ટર સુમંતભાઈ સાથેની લાંબી મુશ્કાફરી દરમિયાન શારદાબહેને અનેક સંસ્થાઓની મુલાકાત લીધી છે એટલે તેમના મનમાં નકશો દોરાયેલો છે. વનિતા વિશ્વામનાં સુભારનાબહેન અને બીજા કાર્યકર્તાઓની મદદ લઈને મહિલા વિદ્યાલયની સ્થાપના કરે છે જેની મુલાકાત રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, મહાત્મા ગાંધી, સરોજિની નાયડુ, પંડિત માલવિયજી જેવા અનેક મહાનુભાવો લે છે. ત્યાર બાદ સુરત અને ભાવનગરમાં તેની શાખાઓ સ્થપાય છે. આ ઉપરાંત એસ.એન.ડી. યુનિવર્સિટી સાથે સંલગ્ન મહિલા પાઠશાળા, વડોદરાની મહારાણી ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ – મુંબઈ યુનિવર્સિટીની સેનેટ સિનિકેટના સભ્ય તરીકે વિદ્યાર્થીઓના પ્રશ્નો હલ કરવા વગેરે કાર્યો દ્વારા તેમણે કેળવણીના પ્રચાર અને સ્ત્રીશિક્ષણ માટે પ્રયત્નો કર્યા છે. આ પ્રયત્નોમાં સફળતા મળે ત્યારે તેઓ આનંદ અને સંતોષથી લાગણી અનુભવે છે પણ નિષ્ફળ જાય ત્યારે જરાય હિંમત હારતા નથી. એક વાર તેમને વિચાર આવે છે કે શાળાંત પરીક્ષા પસાર થયેલી બહેનોને આગળ અભ્યાસ કરવા માટે મહિલા પાઠશાળા હોવી જોઈએ. શારદાબહેનના અથાગ પ્રયત્નો પછી તેને માટે ફંડ એકઠું થાય છે અને સ્થાયી સ્વરૂપ મળે છે. આ સમયના સંજોગોને વર્ણવતાં તેઓ લખે છે : “એક બાજુ જનસેવા અને બીજી બાજુ કુટુંબસેવા – આ બેને ન્યાય આપવાનો હતો. બેમાંથી એકેયને અન્યાય ન થાય તેની મારે કળજી રાખવી પડતી. મુશ્કેલીને વેઠીને પણ લીધેલું કામ પાર પાડવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો તો જ કામ થયું... મુસીબતોમાંથી પસાર થતાં મનને જે સંતોષ થાય એને જ હું મોટામાં મોટી તૃપ્તિ માનું છું” તો બીજે અનુભવ છે અમદાવાદમાં ભણતી વિદ્યાર્થીનીઓ માટે ખાનગી બોર્ડિંગ શરૂ કરવાનો. સિત્તોના કહેવાથી બધી જ સગવડવાળું એક મકાન લઈને શારદાબહેને ગર્લ્સ હોસ્ટેલનો આરંભ કરે છે પણ પેલા આરંભે શૂરા સિત્તો ફરી જાય છે. પોતાની દીકરીઓને મોકલતા નથી. છ મહિનાનો ખર્ચ માથે પડે છે. પણ શારદાબહેને લખે છે. “અખતરા કરવામાં નિષ્ફળતા મળે તેથી અમે ડરી જઈએ તેમ નહોતું છાયાલયનું સ્વપ્ન સેવેલું હતું તે તે વખતે તો ફળીભૂત ન થયું પણ છ વર્ષ પછી અમદાવાદની મહિલા પાઠશાળાને અંગે છાયાલય શરૂ થયું અને આજ તેમાં પાંત્રીસ યુવતીઓ લાભ લે છે. દરેક કામ માટે કાળનો સુયોગ જરૂરી છે.” આ સમય દરમિયાન માતૃભાષામાં જ શિક્ષણ આપવું

જોઈએ એવી એમની વિચારણા અને મતલબ દઢ થતાં જાય છે. રવાનુભવને વ્યક્ત કરતાં તેઓ નોંધે છે : મને સાંભરે છે કે ઇંગ્રેજી પાંચ અને છઠ્ઠા ધોરણના અભ્યાસ વખતે ઈન્ડિયાસ, ભૂગોળ, ગણિત, સાયન્સ અને સંસ્કૃત એ બધા વિષયો અંગ્રેજી ભાષા દ્વારા શીખવવાના હોવાથી એ વિષયનું ઊંડું જ્ઞાન થતું નહોતું. માત્ર ઉપરચોટિયા હકીકત ગોખી નાંખવા અને તેમાં અંગ્રેજી ભાષાની ભૂલ ન હોય તે તરફ વધારે ધ્યાન આપવા તરફ લક્ષ્ય રહેતું. આ કારણને લીધે બુદ્ધિની બિલવણી જરૂર ઓછી થાય અને પોતાની મેળે વિચાર કરવાની શક્તિ કે કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ જરાય થાય નહીં” આજેય આ વાત કેટલી પ્રસ્તુત બની રહે છે ! શારદાબહેને વડોદરાની પોળમાં ફરીને સ્ત્રીકેળવણીનું પ્રમાણ કેમ ઓછું છે તેનાં તારણો કઢયાં છે તે મહત્ત્વનાં છે. એક તો બાળલગ્ન, બીજું શાળામાં અપાતી કેળવણીનો બાળના ગૃહજીવનમાં દેખીતો કોઈ ઉપયોગ નથી. તે અને ત્રીજું અંગ્રેજી માધ્યમ અથરું અને માંબું પડે છે. તેના ઉપાયરૂપે શારદાબહેને તેમના ઘરગૃહસ્થી અને સામાજિક પરિસ્થિતિને અનુકૂળ અભ્યાસક્રમ અને સમયની યોજના ઘડે છે. પણ સરકાર તરફથી મકદ મળતી નથી. આમ, સ્ત્રી-શિક્ષણ માટેની તેમની મથામણી અને આરોહ-અવરોહનો સુંદર આલેખ અહીં મળે છે.

શારદાબહેનના સંભારણાની પાર્શ્વભૂમિ રૂપે તત્કાલીન સમયની સામાજિક, રાજકીય પ્રવૃત્તિ રહેલી છે. સમાજસુધારણાની લડત, કોંગ્રેસનો ઉદાર મતવાદીમાંથી લીમો લીમો ઉગા માગણી તરફ વિકાસ, હિન્દના રાજકારણમાં ગાંધીજીનો પ્રવેશ અને નેતૃત્વ, કેળવણી વિષયક જાગૃતિ અને અઢારવિધ રચનાત્મક કાર્યક્રમોથી એ વેળાનું ગુજરાત ધમધમતું હતું. કર્મમાર્ગી શારદાબહેને એનાથી અદિપત કેવી રીતે રહી શકે ? આમ તો લગભગ બંગાલંગ અને ગુજરાતના કોંગ્રેસ અધિવેશન કાળથી જ શારદાબહેન – સુમંતભાઈ બંનેને સામાજિક અને રાજકીય દેલ, પ્રજાનું શોષણ, અજ્ઞાન, વહેમ અને રૂઢિજડતા ખૂંચતાં હતાં. શારદાબહેનને સ્ત્રી-કેળવણીમાં વિશેષ રસ પણ ગાંધીજીના આગમનની સાથે જ એ એમની રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાયાં. ફીજના ગીરમીટિયાઓની ગુલામીપ્રથા નાબૂદ કરવા અંગે ગાંધીજીએ પ્રેમાભાઈ હાલમાં જે પ્રથમ સામાજિક સભા યોજી તેમાં શારદાબહેન ભાવવિભોર બની સંજ્ઞા નેત્રે પ્રવચન કરે છે. ગાંધીજીની પ્રેરણાથી ગોધરાની રાજકીય પરિષદમાં સંચારસુધારાની પરિષદનું પ્રમુખપદ પણ તેઓ સંભાળે છે અને પછી તો ગાંધીજીના સત્યાગ્રહની લડતો, અસહકારઅંદોલન તથા અનેક રચનાત્મક કાર્યક્રમોમાં તેઓ સક્રિય સહકાર આપે છે. વળી, પરિશિષ્ટમાં ગાંધીજીએ એમને લખેલા પત્રો પણ મુકયા છે આ ઉપરાંત, ઇન્ફરુએન્સ અને પ્લેગો વતીવેલા કાળાકેર કે વડોદરામાં આવેલા પૂરનું તાદેશ ચિત્રણ અહીં છે. આ બધા સમયે પણ ગુજરાતની પ્રજાને ગાંધીજી કસી સેવા કરવાના કાર્યમાં શારદાબહેને જોડાઈ જાય છે. આમ, પોતાના સમયના દેશકાળની સ્થિતિ અને સંકલિત શારદાબહેને અહીં વાચકને સાંપડે છે. શારદાબહેને માટેના ગાંધીજીના શબ્દો ‘ગેટે જન્મ વેવા જેવા’ નોંધીને ઉમાશંકર જોશી શારદાબહેનને નાના બાળકથી માંડી સૌ કોઈને સહજ રીતે શીળા વાત્સલ્યથી છાઈ દેતી માતા સમા આજીવખે છે. તેમાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી એવું આ સંભારણાં વાંચતાં સતત પ્રતીત થાય છે.

સ્ત્રી એ પ્રથમ માતા છે, ગૃહિણી છે એટલે માતા અને ગૃહિણી તરીકેની ફરજ બજાવતાં

બજાવતાં જ તે નોકરી કે ઇતર સેવાપ્રવૃત્તિ કરે એ ઈચ્છે છે. એવું શારદાબહેનનું દઢ મતલબ હતું. કુટુંબસેવા અને રાષ્ટ્રસેવાનો મેળ કેવી રીતે પાડી શકાય એનું જીવનજીવન દેખાંત શારદાબહેને રાષ્ટ્ર અને કુટુંબભાગના વચ્ચે સંતુલન સાધીને પડું પાડ્યું છે. પોતાના દીર્ઘ જીવનકાળ દરમિયાન એમણે રાષ્ટ્રસેવાની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડીને ચલાવી છે પણ ક્યારેય કુટુંબધર્મને આંધ આવા દીધી નથી. સુમંતભાઈની વડોદરાની નોકરી દરમિયાન બબલ ત્રણ ત્રણ વાર યુરોપની મુસાફરીની આકર્ષક તકો એમની સામે આવી પણ ગૃહિણી ધર્મના પાલન અર્થે એ તકો એમણે જતી કરી છે. ગાંધીજીની સ્વરાજની લડતોના એ રોમલર્ષી કાળમાં પણ સૂક્ષ્મ વિવેક જાળવી રાખીને કુટુંબધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મને એ ન્યાય આપે છે. સુમંતભાઈ જેલમાં હોય છે એટલે પોતે જેલમાં જઈ ન પડે એવાં રચનાત્મક કાર્યોમાં જોડાઈને બહાર રહીને અસહકારની લડતમાં સહકાર આપે છે.

જોકે ગૃહજીવન અને જાહેરજીવનની પસંદગી કરવામાં એમને અનુભવથી પડેલી દ્વિધાઓનો એ ક્યાંક ક્યાંક નિબાલસાતાથી એકચાર કરે છે. સુમંતભાઈની માંદગી સમયે લખે છે “મનમાં થતું મહિલા વિદ્યાલયનું કામ જે બહુ ચારી રીતે ચાલતું હતું તે છોડીને વડોદરા જવું કે અમદાવાદમાં રહેવું ? હેક્ટરની તબિયત સાચી નહીં, એટલે વડોદરા જવાની ઇચ્છા થાય. બીજી તરફ સ્ત્રીકેળવણીના કાર્યની જમાવટ કરવાની ભારે ઇચ્છા. માથે જવાબદારી લીધેલી તે છોડી દેવાનો જીવ ચાલે નહીં. મન સાથે બહુ ગડભાંગ થતી હતી” વડોદરામાં સ્ત્રીશિક્ષણનું કામ ચારું ચાલતું હોય છે એ દરમિયાન હેક્ટરના નોકરી છોડવાના નિર્ણયને કારણે શારદાબહેને અમદાવાદને પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર બનાવે છે તો વળી હેક્ટરની તબિયતને કારણે વળી અમદાવાદ છોડી વડોદરામાં વસવાટ કરે છે તો ત્યાં પણ પોતાનું કાર્ય ચાલુ રાખે છે. સુમંતભાઈ સાથે ડુમસ, અમરેલી કે ચોરવાડ આરામ કરવા જાય છે ત્યારે પણ ત્યાંના લોકો અને સંસ્થાઓની મુલાકાત લઈને સ્ત્રીકેળવણી માટેના તેમના પ્રયાસો ચાલુ જ રહે છે. તેમાંય મહત્ત્વની મિટિંગોમાં નાનકડા દીકરા સિદ્ધાર્થને બોળામાં બેસાડીને ચર્ચાવિચારણા કરતાં શારદાબહેને તો યાદ રહી જાય છે. આવા પ્રસંગોમાં પોતાના કાર્ય પરત્વેની તીવ્ર લગ્નની સંસ્પર્શ જોવા મળે છે.

આ સ્મૃતિકથાની સમાપ્તિ કરતાં શારદાબહેને નોંધે છે : “એક વસ્તુ હું સ્પષ્ટ રીતે અને વિનાસંકોચે કહેવા માંગું છું કે મારા જીવનમાં જેટલે અંશે મને સફળતા મળી છે તેનું મુખ્ય કારણ મારા સફળાંગે ડૉ. સુમંત જેવા પતિ મને પ્રાપ્ત થયા એ છે. એમનું પીઠબળ, પ્રોત્સાહન અને અનુકૂળતા મારાં સંઘર્ષ કાર્યોમાં મને મળ્યાં છે એટલું જ નહીં, તેમની પ્રેરણા, દોરવણી અને સક્રિય સહાય મળતાં રહ્યા છે.” આ કોઈ પતિને પગલે ચાલવાની પરિવ્રતા સ્ત્રીના ઉદ્ગારો નથી, પરંતુ વિરલ દાંપત્યજીવનની પરિણતિ રૂપે પ્રગટેલા ઉદ્ગારો છે એની પ્રતીતિ વાચકને ઠેર ઠેર થાય છે. લગ્ન પછી તરત જ સુમંતભાઈ અભ્યાસ કરવા ઈંગ્લેંડ જાય છે પણ દંપતી વચ્ચેના નિયમિત પત્રવ્યવહારથી વિચાર, અભિપ્રાય અને અનુભવની પરસ્પર આપ-લે થવાથી પરિચય વિસ્તરે છે. સુમંત મહેતાનો પોતાના સિદ્ધાંતોને દઢાથી વળગી રહેવાનો સ્વભાવ તેમજ સામાજિક ક્ષેત્રે સુધારાની બાલતમાં સ્વગૃહથી જ શીખણ કરવામાં તેમની નિર્ભયતા, પિતાની ઉત્તરોક્તિયા કરવામાં કે ભાઈને જનીઈ દેવાના વિરોધમાં, બહેને વીરબાળાના શ્વાતિની ઇચ્છાવિરુદ્ધતાં લગ્ન કે નાના ભાઈ અને પુત્રીનાં

આંતરજાતીય લગ્નમાં સંમતિ જેવા પ્રસંગોના નિરૂપણમાં પ્રગટે છે. શારદાબહેનમાં પણ એ વલણ અને દર્ષ્યતા ડળવાયાં છે. એમણે એ વિશે નોંધ્યું છે તે નિરીક્ષણ મહત્ત્વનું છે. “આ એક પાઠ મળ્યા પછી મને બળ મળ્યું. માણસ પોતાના સિદ્ધાંતને વળગી રહે અને તકરાર કર્યા વગર એનો અમલ કરે તો આપણાં સામાજિક બંધનોનો કોયડો ઓછો વિકટ થાય છે.”

જવનના બધા જ પ્રશ્નો વિશે બંને નિખાલસ વિચારોવિમર્શ કરે છે. અમદાવાદમાં કામ કરી રીતે શરૂ કરવું એની શારદાબહેનને મૂઝવણ થાય છે તો સુમંતભાઈ અમદાવાદ આવી બધા કાર્યકર્તાઓને એકઠા કરી માંડણી કરી આપે છે. ગોધરાની રાજકીય પરિષદની સંસ્થારચ્ચુદારની બેઠકમાં પ્રમુખસ્થાન લેવાની દરખાસ્ત આવે છે ત્યારે પણ સુમંતભાઈ પાઠબળ પૂરું પાડતાં લખે છે “સોવા કરનારે આવી જવાબદારી સ્વીકારવાને તૈયાર રહેવું જોઈએ. આ પણ એક જાતની તાલીમ છે.” સાથે તે બેઠક માટેનું અલ્પસીધ વક્તવ્ય તો શારદાબહેને જાતે જ લખવું જોઈએ એવો આગ્રહ પણ ચાખે છે. શારદાબહેન પતિના વિચાર-પરિવર્તન મુજબના જવન સાથે સમજાવવા પૂરેપૂરો તાલ મિલાવે છે. એમને બધી જ સગવડો કરી આપે છે. ઘરની જવાબદારી પોતા પર લઈ, સુમંતભાઈને દેશસેવા માટે નશિત કરે છે એટલું જ નહીં સુમંતભાઈ જેલમાં જાય છે ત્યારે શેરથા તેમનો આશ્રમ સંભાળવા પહોંચી જાય છે. આમ, બધા જ પ્રસંગોએ બંને એકબીજા માટે એવાં તો પૂરક બની રહે છે કે ભોગીલાલ ગાંધી બંનેનું વિરલ સમ્ય-ઉજ્જવલ દામપત્તર એવા શબ્દોથી સન્માન કરે છે.

શારદાબહેનનું જવન સમાજસેવાના બહોળા ક્ષેત્ર સાથે સંકળાયેલું હોવાથી તેઓ તત્કાલીન સામાજિક અને રાજકીય ક્ષેત્રમાંના કઈ કેટલાય મહાનુભાવોના પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પરિચયમાં આવ્યાં છે. રમેશચન્દ્ર દત્ત, અબ્બાસ તૈયબજી, અરવિંદ શોષ, ગાંધીજી, ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક, પ્રા. કે. ડી. શાહ, રમણભાઈ નીલકંઠ, પ્રેમલીલાબહેન, સુલીચનાબહેન વગેરેના સ્વભાવ અને કાર્યનો પરિચય પણ અહીં મળે છે. તેમાંય ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકનો દેશરોમ માટે કંઈક કરી છૂટવાનો તરવરાટ, તેમના લગ્નજવનની કરુણાંતિકા તથા વૈચારિક સ્વાતંત્ર્ય ધરાવતા તેમના વ્યક્તિત્વનું નિરૂપણ અહીં હલસુધાર્થી બની રહે છે. તો ઇતિહાસમાં નથી નોંધાઈ એવી નાની નાની ઘટનાઓની વિગત-માહિતી અહીં મળે છે. જેમકે વડોદરાના વસવાટ દરમિયાન એ સમયમાં લેવાતા રાસગરબાને શારદાબહેને અનિચ્છનીય રજૂઆતમાંથી છોડાવીને તેમના મંડળ દ્વારા સુધરેલી ઢબના ગરબા દાખલ કરે છે. આરંભે સંયુક્ત કુટુંબની એકતાનું ચિત્ર આપી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના ખ્યાલને લીધે વિખેરાતા કુટુંબનું ચિત્ર પણ તેઓ આ કથામાં આપે છે. સમાજમાં પરિવર્તન કેવી રીતે આવે તેનું એક રસપ્રદ ચિત્ર આલેખતો પ્રસંગ જોઈએ – વડોદરામાં શારદાબહેન અને સુમંતભાઈ સવાર-સાંજ ચાલવા જતાં. વડોદરાની પ્રજા માટે તો આ નવાઈભર્યું હતું. પણ જેમણે અનેક વાર યુરોપની મુસાફરી કરી તેવા મહારાજાસાહેબને પણ એ અજુગતુ લાગે છે. પણ આ દંપતી કશાપને ગણકારતું નથી અને શારદાબહેન નોંધે છે કે બાર મહિનામાં તો વડોદરાના અધિકારીવર્ગમાંથી કેટલાંય યુવાનો સવાર-સાંજ ચાલવા જતાં દેખાય છે ! ગામવાડી સમયના વડોદરાનું જવંત ચિત્ર પણ અહીં ઊપસે છે. એવું લાગે છે કે શારદાબહેને આંતરિક મનોમથનોની વાત નથી કરી, જાહેરજવનને સવિશેષ આલેખ્યું છે

પણ શારદાબહેનનું વ્યક્તિગત જવન જાહેરજવન સાથે એવું તો સંકળાયેલું છે કે જાહેરજવનના નિરૂપણ વિના આ કથા સંભવે જ નહીં. એટલે જ સંસ્મરણો નિમિત્તે અહીં વ્યાપક સમાજચિંતન પણ થાય છે.

પરિશિષ્ટમાં સુમંત મહેતા, ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક અને ગાંધીજીના કેટલાક પત્રો મુકાયા છે. ગાંધીજીના એક પત્રમાં શારદાબહેનનાં સરળ સહેલાં વાક્યો, ટૂંકા ને ટથ વિચારો અને આડંબરરહિત ભાષાનો ઉલ્લેખ છે. ‘જવનસંભારણા’ વાંચતા ગાંધીજી સાથે ચોક્કસ સહમત થવાય. પોતાના અનુભવો વ્યક્ત કરવા માટે શારદાબહેનને ભાષાનો વાગ્વૈભવ ઉપયોગી જણાયો નથી. ક્યાંક પુનરાવર્તનો છે. ક્યાંક વાક્યરચનામાં શિથિલતા પ્રવેશી ગઈ છે. આમ છતાં સરળ ઘરેલું ભાષામાં વહેલું ગદ્ય આસ્વાદ્ય બને છે. છેલ્લે એક વાતનું આશ્ચર્ય થાય છે કે ગુજરાત, ગુજરાતી પ્રજા, તેની સૂઝિજડતા અને તેમાં સઘાતાં પરિવર્તનોની ૧૯૩૮માં લખાયેલી આ કૃતિ વિશે બહુ ઓછી નોંધ લેવાઈ છે. સામગ્રીનું જ્યાં વિશેષ મહત્ત્વ છે તેવા આ અનુઆનુષ્ઠિક યુગમાં આવા સુંદર સમૃદ્ધિત સામાજિક દસ્તાવેજની ઉપેક્ષા કરવાનું નહીં પાલવે. પરિષદમંત્રી શ્રી અનિલાબહેને બહુ જ યોગ્ય રીતે સંસ્મરણોની આ બેઠકમાં તેને સ્થાન આપ્યું તેનો આનંદ વ્યક્ત કરું છું અને મને વક્તવ્ય આપવાની તક આપવા બદલ કાર્યવાહકોની આભાર માનું છું. •

● ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના ઉપક્રમે ‘આમકથનાત્ક લખાણો’ વિશેના પરિસંવાદમાં ૨જી કેરેલ વક્તવ્ય ટૂંકાવીને.

‘નવગમતી વાર્તાઓ’ વિશે | નવનીત જાની

‘નવગમતી વાર્તાઓ’ : જિતેન્દ્ર પટેલ, પા.૧૬, ૨૦૦૫, પૃ. ૨૨૪, ડિ. ૩. ૧૧૦/૧

સામકાલીન ગુજરાતી વાર્તાજગતમાં જિતેન્દ્ર પટેલનું નામ હવે નવું નથી. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીને તો નીવડેલા વાર્તાકાર કરેલાનું મન થઈ આવે એવા આ વાર્તાકારે નવલકથા ક્ષેત્રેય ખેડાણ કર્યું છે. વાર્તાની વાત કરીએ તો, મુખ્યત્વે ગ્રામજીવનને એમણે પોતાની વાર્તાઓ પ્રમુખ વિષય બનાવ્યો છે. વાર્તા મશે ગ્રામજીવનના આલેખને જ એમને વાર્તાકાર તરીકેની ઓળખ પ્રસ્થાપિત કરવામાં મહત્તમ યોગદાન આપ્યું છે.

‘નવગમતી વાર્તાઓ’ જિતેન્દ્ર પટેલે પોતે કરેલ પોતાની પસંદિલા વાર્તાઓનું સંકલન છે. અહીં તેમના આગાઉના વાર્તાસંગ્રહો ‘ઉન્મેષ’, ‘આનિમેષ’ અને ‘આનિરેક’માંથી એકબીજા વાર્તાઓ લેવામાં આવી છે. વાર્તાકાર હિરીટ દૂધાતનો પ્રસ્તાવના લેખ ‘જિતેન્દ્ર પટેલની વાર્તાશ્રેણિ : અચાનક કૂંધળું બની જતું વિશ્વ’, સહજ રીતે વાર્તાનાં મર્મસ્થાનો ચીંધી આપે છે. આ સંકલનમાં ગ્રામજીવનના વાસ્તવને રજૂ કરતી વાર્તાઓની સંખ્યા અધિક હોઈ રવાભાવિકપણે એ તરફ લેખકનો એક દેખાઈ આવે છે. પ્રસ્તાવનાકાર કહે છે તેમ, ગ્રામચોરનાની વાર્તા વાર્તાકારનો વિશેષ છે અને એવી વાર્તાઓમાં માનવજીવનનું નરકવં વરકું બંને પ્રકારનું દર્શન લાઇ છે. આવી વાર્તાઓમાં ‘ભાભી’, ‘પાદરનો કૂવો’, ‘આમાની ઘરે’, ‘ખાડ’, ‘દીકરી’ વગેરે આસ્વાદ્ય છે.

‘માભી’ વાતોને ગુજરાતી વાર્તાશાહિત્યની યશસ્વી વાર્તા કહી શકાય એટલી સુંદર એ વાર્તા છે. ગામલોકનાં મહેશ્વં-રીણાથી હારીયાકીને નહીં પણ પોતાના પર આવી ચડેલા આળને કારણે પોતાનાં વહુ-દીકરાને હેરાનગતિનો સામનો ન કરવો પરંતુ એવું વિચારી ભાભી કોઈ ધાર્મિક રચણ જઈને ભાકીનું જીવન વિભાવવાનું પસંદ કરે છે. વાર્તારેલું, વણા સમયે શહેરમાંથી પોતાના ગામ આવેલો વાર્તા નાયક, જરા દૂરના સંબંધ થતા ભાભીનાં સ્મરણમાં મુકાય છે. એ સાથે એક વિધવા અને અસહાય સ્ત્રીના સ્વમાની અને સંવર્ધશીલ જીવનનાં વિવિધ પડળો ખૂલતાં જાય છે. લેખકે પૂરા સામભાવ અને તાટસ્થથી ગામલોકના ભાભી પ્રત્યેના ઓરમાયા વર્તનને, પોતાની ભાભી પ્રત્યેની લાગણીને અને નાયકને ભાભીના પક્ષે બોધવાથી સગી મા તરફથી મળતા અવમાનનું ચિત્તરૂપ કર્યું છે. એક સ્વમાની નારીની અડગ-અટલ જીવનશીલિને લેખકે સંવેદનાત્મકતાથી ગિપસાવી આપી છે, તે સામે પક્ષે સામાજની જડતાય ચાકી બતાવી છે. ‘પાકરનો ફૂલો’નું કથાનક લાગે કોઈ લોકકથા જેવું પણ લોકકથાઓમાં સામાન્ય રીતે જોવા મળતા મુઢી ગિરોરા માનવીથી તલન વિપરીત – ગાડાખેડુ વાઘજીનું ચરિત્ર વાર્તાને જુદી પાડે છે. ભાઈ-બહેનને કેન્દ્રમાં રાખીને ગુજરાતી સાહિત્યમાં લખાયેલી વાર્તાઓ શોધવા જેવું પરંતુ ભાઈ-બહેનને કેન્દ્રમાં રાખીને ગુજરાતી સાહિત્યમાં મુકાયેલી નિરાધાર બહેનની વહારે ધાવાને બદલે એનો ભાઈ દિલચોરી કરી પોતાની નાત-જાત છુપાવે છે, નામ છુપાવે છે. બહેન પોતાના માથા પર ભમતું મોત રખેને ભાઈના માથે ભમતું કરી મેલે ઓવા ડરથી ! ભાઈની બહેનથી અજાણ્યા રહેવા માટેનાં ચાલાકી-જૂઠણાં અને સગા ભાઈથી અજાણ્ય બહેનની હકીકત છુપાવવાનાં અર્થ ભાવકને ચોકાવી મૂકે છે. ભાઈ-બહેને એકબીજાની ઓળખ આપી હોત તો પરિસ્થિતિ શું હોત ? એ અટકળ શુદ્ધી ન જતાં વાર્તા એક જુદી જ ધારણા બાંધી આપે છે જે વાચકના ચિત્તને ધક્કો પહોંચાડે છે. સાહચરિયાઓથી બચવા પોતાના બાળક સાથે ભાગેલી બહેન જ્યારે જાણે છે કે માજણ્યા ભાઈથી પણ એ નથી સંવચાઈ, ત્યારે એ પોતાના બાળક સાથે માત્ર પાકરનો ફૂલો પૂરવાનું પસંદ કરે છે. એ સમયે, બનાવ બન્યા પછી, સાચી લાગણીથી ખેંચાઈ આવેલા ભાઈના હૃદયપરિવર્તનનો કોઈ અર્થ સરતો નથી. ‘દીકરી’ અને ‘મામાની ઘરે’ વાર્તાનું વસ્તુ એકબીજાને પૂરક બનતું હોય એમ લાગે. પાત્રો પણ સરખાં છે. ફરક હોય તો બંને વાર્તાઓમાં ઘટનાઓના સમયાન્તરનો. બંને વાર્તામાં પ્રિયર પક્ષ તરફથી – ભાઈ-ભાઈઓના ઉપશ્રિત વર્તનનો ભોગ બનતી બહેનની વાત છે. ‘દીકરી’ વાર્તામાં જીવનની છેલ્લી આવસ્થામાં ઓશિયાળાપણું અનુભવતા બાપને મળવા આવેલી દીકરી ભાઈઓના રૂઢન વર્તનથી દુઃખ પામે છે. ભાઈ-ભાભીને એમ છે કે બહેનબાને બાપની ચિલકત દેખાય છે. એટલે વારેવારે દોડી આવે છે. જ્યારે દીકરીને બાપની ચિલકતમાંથી એક પાઈ પણ બપતી નથી. એ તો ઈચ્છે છે કે, ભાઈ-ભાભીઓ બાપને સાચાં. છતાં દીકરે બાપ નિસહાય જીવે એ દીકરી માટે અસહ્ય છે. એ પોતાના સ્વમાનના ભોગે સગા ભાઈની વાડીમાંથી પોતાના પુત્રને મગફળીનો એક દાણો પણ લેવા દેતી નથી. ‘આ તો મામાનું ખેતર છે. પછી શું લેવાને ના પાડી છો ?’ એવા પુત્રના પ્રશ્નના જવાબમાં કહે છે, ‘એ તો ક્યાસરનું વ્યું વ્યું’ – આમાં પ્રિયરના સંબંધની પૂરી થયેલી લેણદેણ વેધક રીતે વ્યક્ત થઈ છે. ‘મામાની ઘરે’ વાર્તામાં ગૃહકલહને કારણે મામા-મામાનું ભાણા પ્રત્યેનું રુક્ષ વર્તન કેન્દ્ર સ્થાને છે.

‘ખાડ’ વાર્તામાંય ઘરકંકાસને પ્રતીકાત્મક રીતે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે. ગ્રામજીવનની વાર્તાઓમાં ખાસ કરીને તૂટતાં જતાં કુટુંબો કે સંબંધોની વાર્તાઓ જિતેન્દ્ર પાસે વિશેષ પ્રમાણમાં મળી છે. આવા કુટુંબજીવનનું તથાતથ દર્શન કરાવવાની એમને સારી ફાવટ છે. સાથે એય નોંધવું જોઈએ કે આ પ્રકારના કથાવસ્તુમાં જોવા મળતી એકવિધતા ખૂંટ્યા વિના રહેતી નથી. તેઓ જે ઘટનાને પકડમાં લે છે, જે વાસ્તવના ગિડાણમાં જાય છે એમાંથી સંબંધોની સપાટી શોધી કાઢવાનું એમનું લક્ષ્ય કળાય છે. વસુંદેવ કુટુંબકમ્પની છાયામાં ગોપિત ઉપરછલ્લી લાગણીઓ, સ્વાર્થપરાયણતા, સ્વભાવની જડતા અને કટુભાવોનો દ્રઢ એમની વાર્તાઓમાં એકસૂત્રે રચાય છે. લેખકનું ફોકસ જ, ગામ છોડ્યા પછીય ભાભી ઉપર આળ રાખનાર ગામલોક (ભાભી), બહેન પ્રત્યે ઓરમાયું વણા ધરાવતા ભાઈ (પાકરનો ફૂલો, દીકરી), ભાણેજ પ્રત્યે આજગામો દાખવતા મામા-મામાની (મામાની ઘરે), દીકરી-સંતાનો પ્રત્યે ઓરમાયું વર્તન દાખવતી મા (દીકરીયાળ, પાલો, છેડો) ઉપર વિશેષ રહે છે.

એમની ગ્રામજીવનની વાર્તામાં તૂટતા જતા કૌટુંબિક સંબંધો મુખ્ય છે તો શહેરીજીવને વ્યક્ત કરતી વાર્તાઓમાં અઠના માનવીની એકલતા, નિરસતા અને હતાશા કેન્દ્રસ્થાને છે. ‘દર’, ‘ઘર’, ‘મંદી’, ‘ગઢી’ જેવી વાર્તાઓમાં માનવમહેરામણથી ભિન્નતા શહેરમાં વસતા અને અંદરની એકલતાથી ખીડાતાં પાત્રોની સંવેદના વ્યક્ત થઈ છે. ‘દર’ વાર્તામાં નોકરી નિમિત્તે ઘરથી દૂર રહેતા પરિને કારણે ઘરમાં એકલતા અનુભવતી સ્ત્રીની વાત છે, ચાલિના સુનકારમાં ઉંદરના ચૂંચવાટથી આશ્વાસન મેળવતી સ્ત્રી, ઘણીબધી સ્ત્રીઓની એકલ-વ્યથા કહી જાય છે. ‘મંદી’ વાર્તામાં સસ્તામાં મળી ગયેલા પ્લેટમાં રહેવા આવેલા દંપતીને પાંખા પાડોશને કારણે અનુભવતી પડતી એકલતાની વાત છે. પંખી માટે વેરેલા દાણા પણ ભે-ભે દિ’ સુદી એમ ને એમ પડી રહે એવા સૂના એપાઈનેન્ટમાંથી છુટકારો મેળવવા આ દંપતી ખોટ ખાઈને પણ પોતાનું ઘર વેચી કાઢવાનું વિચારે છે. પણ એમને જલદી કોઈ ગ્રાહક મળતો નથી. બાજુના મકાનમાં ભાડે રહેવા આવતું એક કુટુંબ પણ છેલ્લી ઘડીએ રહેવા આવવાનું માંડી વાળતો સ્ત્રીની એકલતા ઓર ઘનીભૂત થઈને પ્રગટી ઊઠે છે. ‘ગઢી’ વાર્તામાં ઓછી ગિચાઈ હોવાને કારણે ગતિ ઉર્ફે ગઢી નામની છોકરીના સગાપણમાં પડતી મુશ્કેલીઓ અને એની હતાશાની વાત છે. વાર્તામાં છોકરીનું ટેકાણું પડી જાય એ માટે અવનવા તુક્કા અજાવાતી એની માનું વર્તન હાસ્યાસ્પદ કરે છે. આ ઉપરાંત ‘ઘર’, ‘પી. પી. નંબર’, ‘બંધ’ જેવી વાર્તાઓમાં શહેરીજીવનની કેટલીક વરવી બાજુઓ વ્યક્ત થઈ છે.

નગરજીવનની વાર્તાઓમાં વાર્તાગૂંથણી માટેના આવશ્યક વિવિધ કથાબનો લેખકને ખ્યાલ હોય જ, પરંતુ જિતેન્દ્ર પટેલે આવા કસબોને બહુ બપમાં લીધા નથી. એમણે ખોટ ભાગે સંકલ્પો કે સંકેતોથી વાર્તા રચવાનું મુનાસ્થિત માન્યું છે. ઘણી વાર પરિસ્થિતિ, ઘટના કે કથાઘટકને વધુ આલોકિત કરવાને વાર્તાવરણ વા પરિવેશ રચવાની મોડળાશ હોવા છતાં એમ કરવામાં તેઓ પડ્યા નથી. ગ્રામજીવનની વાર્તાઓમાં પાત્રસર્જન માટે ઘણી, વર્તન અને વર્ણનનો કેટલો સહારો લેવાયો છે ! અલબત્ત, નગરજીવનની વાર્તાઓમાં લઈ શકાયો નથી એટલો. ગ્રામજીવનની વાર્તાને સબળ બનાવવા તળપટ વાર્તાવરણ અને બોલી વહારે ધાય છે. જેમ ગ્રામજીવનની વાર્તાઓમાં બોલનો જુદો જુદો સ્વાદ, લહેકા, કાફૂ પમાય છે,

એમ નગરજીવનની વાર્તાઓમાં એછી પમાય છે. ગ્રામજીવનની વાર્તાઓમાં માનવસંબંધીની વિચિત્રતા, સ્થાિતતાનું આલેખન ગ્રામીણ પરિવેશને વળમાં લઈ સંવેદનશીલ ઊંડાણથી થયેલું જેવા મળે છે. શહેરીજીવનની વાર્તાઓમાં અસ્તિત્વમૂલક એકલતાનું નિરૂપણ વાર્તાના આંતરિક અંગમાં પાત્ત ધારણ કરવા સુધી માંડ પહોંચે છે. ગ્રામજીવનની વાર્તામાંથી ઊંડતો વિષાદમય પડઘો છેક વારકના ભીતર સુધી પહોંચે છે. એનું શહેરીજીવનની વાર્તાઓમાં અોહું જેવા મળે છે. જો કે શહેરીજીવનની વાર્તાઓમાં સાંપ્રત સંવેદના જમા પક્ષે છે એ નોંધવું જોઈએ. સાથોસાથ એય નોંધવું રહ્યું કે ગ્રામજીવનની વાર્તાઓ દ્વારા પોતાની નિજી ઓળખ ઊભી કરનાર જિતેન્દ્ર પટેલ ભવિષ્યમાં શહેરીજીવનની વાર્તાઓમાં પણ ઊજળો આંક આપશે. આ શુભેચ્છા પણ અને અપેક્ષા પણ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ સુગેરે ચાલી શકે તેમજ પરિષદની પ્રવૃત્તિઓનું આધુનિકીકરણ થઈ શકે તે માટે નીચેનાં સાધનો વસાવવાની જરૂર છે. આ માટે દાતાઓને સહાય કરવા વિનંતી છે.

દાતાશ્રી તંકન નવું સાધન પણ ભેટ આપી શકશે.	
એલ.સી.ડી. પ્રોજેક્ટર (સ્ક્રીન સાથે)	રૂ. ૬૦,૦૦૦
ડિજિટલ કેમેરા	રૂ. ૧૫,૦૦૦
ડિજિટલ મુવી કેમેરા	રૂ. ૩૦,૦૦૦
કમ્પ્યુટર સ્કેનર	રૂ. ૫,૦૦૦
કમ્પ્યુટર લેસર પ્રિન્ટર	રૂ. ૭,૦૦૦
ડિજિટલ વોઇસ રેકોર્ડર	રૂ. ૪,૦૦૦
કમ્પ્યુટર નંગ ૨	રૂ. ૩૬,૦૦૦
ગા. વિ. પાઠક હોલ માટે સાઉન્ડ સિસ્ટમ	રૂ. ૭૫,૦૦૦
લેપટોપ	રૂ. ૩૫,૦૦૦
ડી.વી.ડી. પ્લેયર	રૂ. ૪,૦૦૦

રાજેન્દ્ર પટેલ
કીર્તિધક્ષ

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

...સર્જક-સંવાદ...

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ અને ભાવનગર ગઢસભાના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨૪-૨-૦૮ને રવિવારે ભાવનગરમાં બી. એમ. કોમર્સ સ્કૂલ ખાતે નવોદિત સર્જકોની સિસુક્ષાને સંકોરતો પરિષદનો કાર્યક્રમ ‘સર્જક-સંવાદ’ સફળતાપૂર્વક યોજાઈ ગયો. આ કાર્યક્રમમાં શહેરના વીસેક નવોદિત સર્જકોએ ભાગ લીધો હતો. જેનાં સર્વશ્રી ગુણવંત ઉપાધ્યાય, શ્રી અરુણ દેશાણી, શ્રી રમણીકલાઈ ભટ્ટી વગેરેએ પ્રોત્સાહક હાજરી આપી હતી. પરિષદ પ્રોતિત અને આયોજિત આ કાર્યક્રમમાં શ્રી બી. એમ. શાહ એજ્યુકેશન સોસાયટી સંકુલ ઉપરાંત ભાવનગર ગઢસભા, બુધસભા, ભાષાસાહિત્ય ભવન તથા ગઢલ વિદ્યાપીઠ જેવી સ્થાનિક સાહિત્યસંસ્થાઓનો સક્રિય સહયોગ સાંપડ્યો હતો.

અજય ઓઝા

‘વલસાડમાં યોજાયેલ સાહિત્યયાત્રા પર્વ’ અને ‘સર્જક-સંવાદ’

વલસાડ : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અમદાવાદ, સંસ્કાર મિલન વલસાડ તથા બાઈ આનંદભાઈ હાઈસ્કૂલના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨૬-૨-૦૮ના દિને શ્રી નારાયણ દેસાઈનાં અધ્યક્ષપદે ‘સાહિત્યયાત્રા પર્વ’ નિમિત્તે વાડિયા હોલમાં યોજાયેલ સમારંભ શ્રીતાઓ તથા વિદ્યાર્થીઓની ભરચક હાજરીમાં સંપન્ન થયો.

પ્રથમ હાઈસ્કૂલની બાળાઓની સુંદર પ્રાર્થના બાદ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી નારાયણ દેસાઈએ વિગ્ર ગુર્જરીને વિશ્વગુર્જરી બનાવવાની હાકલ કરી હતી. છેવાડાના માનવી સુધી સાહિત્ય પહોંચે એવા આયોજનની માહિતી આપી હતી. વધુમાં જણાવ્યું હતું કે પુસ્તકો માનવીને જીવન જીવવાની કળા શીખવે છે. ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસથી જ સાચા વાંચનની ટેવ પાડવાની હિમાયત કરી હતી. અને ગાંધીના ગુજરાતમાં સદાકાળ ભાષાનું ગૌરવ જળવાઈ રહે એની કાળજી રાખવા ઉપર ભાર મૂક્યો હતો.

આ પ્રસંગે પધારેલા સાહિત્યકારો શ્રી હિમાંશી શેલત, શ્રી જનક નાયક, શ્રી પ્રકૃતભાઈ અને શ્રી બકુલેશ દેસાઈએ પ્રાસંગિક ઉદ્બોધન કર્યાં હતાં. સામાન્યમાં મૂર્ધન્ય કવિશ્રી ઉશાસે શ્રી નારાયણ દેસાઈની ભાષા પ્રત્યેની ધગણ અને લગનની પ્રશંસા કરી હતી.

સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી અમૃત દેસાઈએ કર્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ અને સંસ્કાર મિલન, વલસાડના સંયુક્ત ઉપક્રમે વલસાડના નવોદિત સર્જકો માટેના કાર્યક્રમ ‘સર્જક-સંવાદ’નું આયોજન ૨૬ મી. ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૮ ને મંગળવારે સાંજે ૫.૦૦ કલાકે, વિદ્યામૃત વર્ણિણી પાઠશાળાના હોલમાં કરવામાં આવ્યું હતું. આ કાર્યક્રમમાં વલસાડની આસપાસના વિસ્તારના નવોદિત સર્જકો અને સાહિત્ય-સ્રિકો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. આ કાર્યક્રમના પ્રમુખસ્થાને ઉપસ્થિત રહેલા વલસાડના ગૌરવસમા કવિ

ઉશનસે, નવોદિતીએ રજૂ કરેલી કૃતિઓને આધારે માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. કાર્યક્રમની શરૂઆતમાં શ્રી અમૃતભાઈ દેસાઈએ ‘સર્જક એવોર્ડ કાર્યક્રમ’ની ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરી હતી. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન ‘સર્જક-સંવાદ’ના સંયોજકો ડૉ. મનોરમા પટેલ અને પ્રા. દિનકર ટંકેલે કર્યું હતું.

અમૃત દેસાઈ

મંત્રી, ‘સંસ્કાર ત્રિલન’

બુક લવર્સ ફોરમ, ભરૂચ

આપ જાણો છો કે ગઈ તા. ૨૧-૨-૨૦૦૮થી તા. ૨૮-૨-૨૦૦૮ લગી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ દ્વારા સાહિત્યયાત્રા યોજવામાં આવી હતી. આ યાત્રામાં પરિષદના પ્રમુખ શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈ સહિત કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યકારો જોડાયા હતા. દક્ષિણ ગુજરાતનાં શહેરો વ્યારા, વલસાડ, નવસારી, સુરત, બારડોલી, કીમ, અંકલેશ્વર અને ભરૂચમાં સાહિત્યયાત્રાનું આગમન થયું હતું અને વિવિધ સાહિત્યલક્ષી કાર્યક્રમો યોજવા હતા. આ યાત્રાનો હેતુ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને લોકાભિમુખ બનાવવાનો છે. પરિષદને સહકાર આપી આપણે પુસ્તકપ્રેમી મિત્રો કૃતાર્થ થઈએ.

— જી. કે. શાહ

— નરોત્તમ વાળંક

ગાંધીકથાકાર શ્રી નારાયણ દેસાઈ પ્રેરિત ગુજરાતવ્યાપી સાહિત્યયાત્રાના ઉપક્રમે અંકલેશ્વર નગરમાં સાહિત્યગોષ્ઠિ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નવા વરાયેલા પ્રમુખ તથા ખ્યાતનામ ગાંધીકથાકાર, ચિંતક, સાહિત્યકાર શ્રી નારાયણ દેસાઈએ તાજેતરમાં ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના વ્યાપક પ્રચાર અર્થે ગોજલી સાહિત્યયાત્રા વલસાડ, વ્યારા, બારડોલી, સુરત, કીમ વગેરે સ્થળોએ વિવિધ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરતાં કરતાં તા. ૨૭ ફેબ્રુ. ૦૮ના રોજ અંકલેશ્વર મુકામે આવી પહોંચી હતી. જેના પ્રથમ સોપાનમાં કડકિયા કોલેજ, અંકલેશ્વર ખાતે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના કીર્ણાધ્યક્ષ શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે ‘આધુનિક મેનેજમેન્ટ અને સાહિત્ય’ વિશે કોલેજના બી. બી. એ.ના વિદ્યાર્થીઓ તથા અધ્યાપકો સમક્ષ પ્રેરક વક્તવ્ય આપ્યું હતું. સાહિત્યના સંપર્કમાં રહેલી મેનેજમેન્ટનો વ્યક્તિ સામાન્ય વ્યક્તિ કરતાં કેવી રીતે સફળ બની શકે એની વાત ઉદાહરણ સહિત શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે કરી હતી. આ પ્રસંગે પ્રખ્યાત હાસ્યલેખક રતિલાલ બોરીસાગર તથા નિબંધકાર કવિ-વિવેચક ડૉ. માણિલાલ પટેલ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

બાપોરે અંકલેશ્વરની શ્રી જે. એન. પીટીટ લાઇબ્રેરી ખાતે યોજાયેલા કાર્યક્રમમાં ડૉ. માણિલાલ હ. પટેલ, રતિલાલ બોરીસાગર તથા રાજેન્દ્ર પટેલે વિશાળ સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહેલા નગરવાસીઓ સમક્ષ ‘સાહિત્ય અને આપણે’ વિષય પર વિવિધ પાસાંઓને સ્પર્શતી ગોષ્ઠિ માંડી હતી. ડૉ. માણિલાલ હ. પટેલની પ્રશિક્ષક કાવ્યરચના ગામ જવાની હડ છોડી દે-નું સર્જક દ્વારા પઠન થયું હતું. સર્જનાત્મક આભિવ્યક્તિની એકકમાં અંકલેશ્વરના સાહિત્યપ્રેમીઓ દેવાનંદ જાદવ, ડૉ. જયશ્રી ચૌધરી, પ્રા. વર્ષા પટેલ, શ્રી વિરલ શાહ, કુ. શૈલેન પટેલે પોતાની રચનાઓ રજૂ કરી હતી.

બાળમહિલા પુસ્તકાલયના પ્રમુખ શ્રી ડૉ. લતાબહેન શ્રોફ તથા જે. એન. પીટીટ

લાઇબ્રેરીના પ્રમુખ શ્રી ભૂપેન્દ્ર શ્રોફે અંકલેશ્વરમાં લાઇબ્રેરીના વિકાસ તથા સંચાલન અંગેની પરિસ્થિતિઓ મહેમાન સાહિત્યકારોને વાર્કક કર્યા હતા. આ કાર્યક્રમમાં માટી સંખ્યામાં શ્રીતાઓ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. કડકિયા કોલેજના આચાર્ય ડૉ. જગદીશ ગુર્જરે સાહિત્યયાત્રાના પ્રયોજન વિશે પ્રકાશ પાડી મહેમાન સાહિત્યકારોનો પરિચય કરાવ્યો હતો. કાર્યક્રમનું સંચાલન ડૉ. જગદીશ ગુર્જરે તથા શ્રી તુષાર સોનીએ તથા આભારવિધિ ડૉ. જયશ્રી ચૌધરી તથા શ્રીમતી દક્ષા શાહે કરી હતી. આ કાર્યક્રમની સફળતા માટે તુષાર સોની, દક્ષા શાહ તથા કીર્તિલાબહેન પંડ્યાએ નોંધપાત્ર જહેમત ઉઠાવી હતી.

— જગદીશ ગુર્જર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરના ઉપક્રમે ‘સ્કૉટિશ ગુમન ઇન ઇન્ડિયા : ધ ડ્રેઇંગ ઓફ એલાઇઝા હન્ટર વ્હેરે?’ એ વિષય પર શ્રીમતી એન બડલે સ્લાઇડ પ્રદર્શન સાથે તા. ૨૭-૨-૦૮ના રોજ સાંજે વક્તવ્ય આપ્યું હતું. શ્રીમતી એન બડલે હેઠ ઓફ ઓક્સિજિશન એન્ડ કલેક્શન મેનેજમેન્ટ : નેશનલ ઓર્ગેનિઝેશન ઓફ સ્કૉટિશ તરીકે સેવાઓ આપે છે. એલાઇઝા વ્હેરે ૧૮૨૦થી ૧૮૩૧ સુધીના પોતાના ભારતમાં નિવાસ દરમ્યાન દોરેલા ચિત્રો, રેખાચિત્રો વગેરેની વક્તાએ માહિતીપૂર્ણ અને સ્લાઇડ્સ દ્વારા વિગત આપી હતી. વક્તાએ પોતે આર્ટ ગેલેરી તેમજ પ્રદર્શનોના ક્યુરેટર તરીકે સેવાઓ આપી છે. સ્વાગત-સંચાલન-આભારવિધિ અનિલા દલાલે કર્યા હતા.

રવીન્દ્ર ભવનના ઉપક્રમે શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ અને શ્રી નિરંજન ભગતે રવીન્દ્રનાથની ઉત્તરવધની નવલકથા ‘શેષર કવિતા’ના કાવ્ય ‘હે બંધુ, વિદાય’ પર વક્તવ્યો આપ્યાં. શ્રી ભોળાભાઈએ નવલકથાની ભૂમિકા આપી કાવ્યનું સ્થાન દર્શાવ્યું તો શ્રી નિરંજનભાઈએ કાવ્યનો મર્મ સમજાવતાં સમજાવતાં નવલકથામાંથી કેટલાક અંશોનું પણ સ્પષ્ટ પઠન કર્યું. કાર્યક્રમ તા. ૫-૩-૨૦૦૮ના રોજ યોજાયો હતો.

શ્રી તારાબહેન મહેતા વ્યાખ્યાનમાળા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને લોકભારતી ગ્રામવિદ્યાપીઠ, સાણોસરાના સંયુક્ત ઉપક્રમે સફળતા માતૃશ્રી તારાબહેન મહેતા વ્યાખ્યાનમાળા અન્વયે શ્રી યોગેન્દ્રભાઈ ભટ્ટે તા. ૬-૩-૨૦૦૮ના રોજ ‘કવિ-સર્જક શ્રી સુંદરમ્ — શતાબ્દી સ્મૃતિવંદના’ એ વિષય પર પ્રેરક, અભ્યાસપૂર્ણ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. લોકભારતીના સારસ્વત ભવનમાં ઉપસ્થિત સૌથી સમક્ષ સાહિત્યના સાધક કવિ શ્રી સુંદરમ્નાં જીવન, વ્યક્તિત્વ અને વિશિષ્ટ સર્જનનો શ્રી યોગેન્દ્રભાઈએ રસાળ શૈલીમાં આલેખ મૂકી આપ્યો હતો અને પછી કવિનાં કાવ્યો-મુક્તકોનો રસાસ્વાદ પણ કરાવ્યો હતો. મહાવિદ્યાલયના ગુજરાતીના પ્રા. શ્રી નીતિનભાઈ ભોગરાડિયાએ આરંભના વક્તાનો પરિચય આપી સ્વાગત કર્યું હતું અંતે નિયામક શ્રી પ્રવીણચંદ ઠક્કરે આભારવિધિ કરી હતી.

એનેટસાન (સાકરા)

ગુજરાતી ભાષાસાહિત્ય વિભાગ, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અમદાવાદ અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી ગાંધીનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૮-૮

માર્ચ ૨૦૦૮ના દિવસો દરમિયાન મહાદેવ દેસાઈ ગ્રામસેવા મહાવિદ્યાલય સાદરા ખાતે શ્રી ઉશનસ્નના અધ્યક્ષ પદ હેઠળ સોનેટસન યોજાયું હતું.

ઉદ્ઘાટન-ભેટકનનો પ્રારંભ પ્રાર્થના-ભજનથી કરવામાં આવ્યો હતો. સૌ પ્રથમ સંયોજક શ્રી ગાયત્રીદત્ત મહેતા દ્વારા સહુ મહેમાનોનું સુતરની આંટી દ્વારા સ્વાગત કરવામાં આવ્યું હતું. રવીન્દ્રભાઈ પારેખે સોનેટસનની ભૂમિકા આપી હતી અને શ્રી ઉષાબહેન ઉપાધ્યાયે વિભાગની પ્રવૃત્તિઓનો પરિચય કરાવ્યો હતો તથા તેમણે સાદરા ખાતે વાંચન શિબિરનું આયોજન કરવાની વાત કરી હતી. ઉદ્ઘાટન શ્રી કૃષ્ણકાંતભાઈ જહાના વરદ હસ્તે કરવામાં આવ્યું હતું. ઉશનસે અધ્યક્ષીય પ્રવચન આપતાં કહ્યું હતું કે પોતે ગાંધીયુગના કવિ છે અને સોનેટ પણ ગાંધીયુગનો પ્રકાર છે. આ ભેટકને અંતે આભારવિધિ શ્રી મહેશભાઈ જાદવે કરી હતી. ભેટકનું સંચાલન રતિલાલ બોરીસાગરે કર્યું હતું.

‘સોનેટ : સ્વરૂપ અને ઇતિહાસ’ પ્રથમ ભેટકના અધ્યક્ષ હતા શ્રી ચંદ્રકાંત ટોપીવાળા અને આ ભેટકનું સંચાલન શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે કર્યું હતું. આ ભેટકમાં ‘સોનેટનો ઇતિહાસ’ વિશે હરિકૃષ્ણ પાઠકે બ. ક. ઠાકોરના સોનેટ સંદર્ભે ચર્ચા કરી હતી અને એમનાં કેટલાંક સોનેટના કર્તૃત્વ વિશે પ્રશ્નો કર્યા હતા. ઉષાબહેને પોતાના વક્તવ્યમાં જણાવ્યું હતું કે સોનેટ લખાતાં ઓછાં થવાનું કારણ જીવનનો લય બદલાયો છે એ પણ ગણાવી શકાય.

‘સોનેટ સ્વરૂપ પ્રકાર’ એ વિષય પર ડૉ. મણિલાલ પટેલ અને ડૉ. દક્ષેશ ઠાકરે વક્તવ્ય આપ્યાં હતાં. ડૉ. મણિલાલ પટેલે જણાવ્યું હતું કે ગીત, ગાઠકને શીર્ષક વિના ચાલે પરંતુ સોનેટને શીર્ષક હોય જ છે અને તે પ્રતીકાત્મક હોય છે. ડૉ. દક્ષેશ ઠાકરે પોતાના વક્તવ્યમાં વિશ્વની ઉત્તમ ગ્રિમ્મિ સોનેટમાં પ્રગટી છે એમ જણાવ્યું હતું તથા સોનેટને ‘કવિતાની કલગી’ તરીકે ઓળખાવ્યું હતું તેમણે સોનેટના પ્રકાર અને પદ્ધતિઓની સંખ્યા વિશે માહિતી આપી હતી. અંતમાં શ્રી ચંદ્રકાંત ટોપીવાળાએ અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં જણાવ્યું હતું કે ચૌદ પદ્ધતિમાં લખાયેલું બધું જ સોનેટ નથી હોતું; સાચાં તેર અને પંદર પદ્ધતિનાં પણ સોનેટ લખાયાં છે.

બીજા ભેટકના અધ્યક્ષ ડૉ. રઘુવીર ચૌધરી હતા તેમણે પોતાના વક્તવ્યમાં જણાવ્યું હતું કે ‘સોનેટ ઓછાં લખાવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે એમાં જે પ્રબંધનું તત્ત્વ છે તે પાળવું સહેલું નથી. આ ભેટકના વક્તાઓમાંથી શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે પોતાના વક્તવ્યમાં જણાવ્યું હતું કે ‘સર્જકમાં સાહસનો અભાવ એ સોનેટ ઓછા લખાવાનું કારણ ગણી શકાય.’ શ્રી નયન દેસાઈએ પોતાના વક્તવ્યમાં કેટલાક કરતાં કહ્યું હતું કે સોનેટમાં સર્જકે ઇંદ જાળવવા ‘અરરર’, ‘તલો’, ‘મહી’, ‘હોલે’ જેવા અર્થહીન શબ્દો વાપરવા પડે છે ઉપરાંત તેમણે જણાવ્યું હતું કે ‘ગાઠકની લોકપ્રિયતા વધતાં સોનેટની લોકપ્રિયતા ઘટી છે. શ્રી યોગેશ જોષીએ સોનેટ ઓછા લખાવાના કારણમાં સંસ્કૃતનું ઓછું જ્ઞાન એ પણ એક કારણ ગણાવ્યું હતું. અંતમાં ચર્ચા ખુલ્લી મૂકવામાં આવી હતી જેમાં અનુક્રમે ઉશનસે, રતિલાલ બોરીસાગર, જનક નાથક, રમેશ દવે, ડૉ. ઉષાબહેન ઉપાધ્યાય, ગામચંદ પટેલ, દેવેન્દ્ર દવે, જગદીશ કંથારિયા, રાજેન્દ્ર ગોહિલ, દિરણ ચૌહાણ વગેરેએ પોતાનાં મંતવ્ય રજૂ કર્યાં હતાં. છેલ્લે રઘુવીર ચૌધરીએ ભેટકનું સમાપન કર્યું હતું. ભેટકનું સંચાલન વ્હનિલ પારેખે કર્યું હતું.

‘કવિ સંમેલન’ આ ભેટકના અધ્યક્ષ ડૉ. રઘુવીર ચૌધરી હતા તથા સંચાલન શ્રી જયદેવભાઈ શુક્લએ કર્યું હતું. આ કવિ સંમેલનમાં હરદ્વાર ગોસ્વામી, ગામચંદ પટેલ, રવીન્દ્ર પારેખ, દિરણ ચૌહાણ, મણિલાલ પટેલ, ડૉ. ઉષાબહેન ઉપાધ્યાય, નયન દેસાઈ, દેવેન્દ્ર દવે, પરબ ❖ એપ્રિલ, ૨૦૦૮

રાજેન્દ્ર પટેલ, ગૌરાંગ ઠાકર, દક્ષાબહેન વ્યાસ, મહેશ ઠાકર, જનક નાથક, સંજુવાળા, વ્હનિલ પારેખ, રમણીક સોમેશ્વર, યોગેશ જોષી, હરિકૃષ્ણ પાઠક, રીતાબહેન ત્રિવેદી, જયદેવ શુક્લ, ડૉ. રઘુવીર ચૌધરી વગેરેએ ભાગ લીધો હતો.

“મહત્ત્વના સોનેટકવિઓ” – આ ભેટકના અધ્યક્ષ શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ હતા તથા સંચાલન ભારતીબહેન દવેએ કર્યું હતું. જયેન્દ્ર શોખીવાળાએ જણાવ્યું હતું કે બ. ક. ઠાકોરનાં સોનેટ વાંચવા પડે, એમાં ગિંડા ગિતરનું પડે ત્યારે એમાં રહેલો ખજાનો પ્રાપ્ત થાય. પ્રકૃત્ત્વે રાવલે ઉમાશંકર જોષીનાં સોનેટ વિશે જણાવ્યું હતું કે તેમને શિખરિણી ઇંદ વધુ પ્રિય હતી. તેઓ જેટલા વાસ્તવિક કવિ હતા એટલા જ રોમાન્ટિક કવિ પણ હતા. વ્હનિલ પારેખે સુંદરમૂનાં સોનેટ સંદર્ભે જણાવ્યું હતું કે પ્રણયકાવ્યોમાં પ્રિયપાત્રને ચાહવાથી સમગ્ર વિશ્વને ચાહવાની ગતિ છે. સુંદરમૂને પૂણી અને શિખરિણી ઇંદ વધુ અનુકૂળ હતા. ઉપરાંત તેમણે સોનેટસ્વરૂપ સાથે અનેક પ્રયોગો કર્યાં હતા. દીપકભાઈ પંડ્યાએ નિરંજન ભગતના સોનેટને બે ભાગમાં વહેંચીને વાત કરી હતી. જયદેવભાઈ શુક્લે રાજેન્દ્ર શાહનાં સોનેટના વિષયોમાં પ્રણય, પ્રકૃતિ અને અધ્યાત્મનો સમાવેશ થાય છે, એવું નિરીક્ષણ કર્યું હતું. દક્ષાબહેન વ્યાસે જ્યેન્દ્ર પાઠકનાં સોનેટ વિશે વક્તવ્ય આપતાં જણાવ્યું હતું કે ‘ચૂક્ષ્મ અને તીવ્ર સંવેદનશીલતા અને કૃતિ પર પોતાની આગવી છાપ છોડી જતો અવાજ તેમની કવિપ્રતિભાની લાક્ષણિકતા છે.’ રમણ સોનીએ ઉશનસનાં સોનેટ વિશેના વક્તવ્યમાં જણાવ્યું હતું કે તેઓ ઇંદ અને લય પર પ્રભુત્વ ધરાવે છે અને અત્યારે લખાતાં સોનેટમાંથી મોટા ભાગનાં સોનેટ ઉશનસે લખે છે. ‘વળાવી બા આવી’ સોનેટથી અત્યાર સુધીનાં સોનેટમાં ઉશનસની કેવી ગતિ રહી છે, એનો ખ્યાલ દર્શાવતસહ આપ્યો હતો. અંતમાં અધ્યક્ષ ચંદ્રકાંત શેઠે અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય આપ્યું હતું અને આ સમગ્ર ઉપક્રમને ખિરદાવ્યો હતો.

સમાપન-ભેટકના અધ્યક્ષ શ્રી સુદર્શન આયગાર હતા. તેમણે અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં જણાવ્યું હતું કે આપણા વિદ્યાર્થીઓએ ઇટાલીનાં જે સોનેટ છે તેનો અને સોનેટના મૂળ વિશે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ઉપરાંત તેમણે એક અંગ્રેજી સોનેટનું પઠન પણ કર્યું હતું. શ્રી ઉશનસે સમાપન-વક્તવ્ય આપ્યું હતું અને આભારવિધિ શ્રી અનિલાબહેન દલાલ તથા શ્રી કનુભાઈ વસાવાએ કરી હતી.

— નીલેશ પી. પટેલ

૩. બી. વ્યાસ વ્યાખ્યાનમાળા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ આયોજિત સદ્. કે. બી. વ્યાસ વ્યાખ્યાનમાળાનું વ્યાખ્યાન તા. ૧૮-૩-૨૦૦૮ના રોજ ડૉ. પ્રિંકી પંડ્યાએ આપ્યું હતું. તેમનો વિષય હતો ‘વ્હનિપરિવર્તન અને ઉચ્ચારણ.’ વ્હનિમાં થતાં પરિવર્તન પાછળ કામ કરતાં પરિબળો વિશે અને પરિણામરૂપ ઉચ્ચારણમાં થતા ફેરફારોની વાત પ્રિંકીબહેને વિશદતાથી કરી. વ્યાખ્યાન પરિષદ ભવનમાં યોજાયું. શ્રી બોરીસાગરે આભારવિધિ કરી હતી.

વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ સ્મારક વ્યાખ્યાનમાળા

પરિષદ અને પ્રેમાનંદ સાહિત્યસભા, વડોદરાના સંયુક્ત ઉપક્રમે આ વ્યાખ્યાનમાળાનું વ્યાખ્યાન ડૉ. ભરત મહેતાએ તા. ૨૧-૩-૦૮ના રોજ વડોદરા મુકામે આપ્યું તેમણે અનિબદ્ધતાનું કલ્યાણાર્થે’ એ વિશે શૈક્ષણિક વક્તવ્ય આપ્યું. આરંભમાં શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે સ્વાગત પરબ ❖ એપ્રિલ, ૨૦૦૮

કર્યું હતું.

એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ

પરિષદ અંતર્ગત આ નિધિના ઉપક્રમે આ વર્ષે બહેનો માટે નિબંધ-લેખનની સ્પર્ધા યોજવામાં આવી છે. 'નિબંધ' સંજ્ઞાને વ્યાપક સંદર્ભે લેવામાં આવશે, એટલે કે લલિત નિબંધ, હાસ્ય નિબંધ, ચારિત્ર નિબંધ, પ્રવાસ નિબંધ તેમજ ચિંતનાત્મક નિબંધ – એમ પાંચ પ્રકારના નિબંધને આવરી લેવાનું વિચાર્યું છે. નિબંધ અ-પ્રકટ હોવો જરૂરી છે. નિબંધ ૧૫૦૦ થી ૩૧-૮-૨૦૦૮ યાબવામાં આવી છે. આ તારીખની મર્યાદામાં નિબંધ પરિષદથી ઓફિસે પહોંચાડવા વિનંતી છે. (નામ, સરનામું, ફોન નંબર વગેરે માહિતી સાથે લખવી.)

રવિસંકર રાવળ વ્યાખ્યાનમળા

તા. ૧૨-૪-૨૦૦૮ના રોજ સાંજે પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી અતુલભાઈ શીડિયાનું વ્યાખ્યાન યોજવામાં આવ્યું છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પારિતોષિકો

માર્ચ : ૨૦૦૮ના અંકમાં આરોલ જાહેરાતમાં ભૂલ-સુધાર

શ્રી ભાગિની નિવેદિતા પારિતોષિક :

૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષે દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં લેખિકાઓનાં વર્ષદીઠ એક-એક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને શ્રી હરિ ઠેઠ આશ્રમપ્રોવિન આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

શ્રી જ્યોતીન્દ કવે હાસ્ય પારિતોષિક :

૨૦૦૬-૨૦૦૭નાં બે વર્ષે દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા હાસ્ય, વિનોદ, કટાક્ષ વગેરેના વર્ષદીઠ એક એક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

નોંધ : પરબ પારિતોષિકો : વર્ષ ૨૦૦૭-૨૦૦૮ દરમિયાન 'પરબ'માં પ્રકાશિત શ્રેષ્ઠ કાવ્ય, લેખ, નિબંધ અને નવલિકાને પ્રતિવર્ષ એક એક પારિતોષિક આપવામાં આવશે.

ભારતી ર. કવે

પ્રકાશનમંત્રી

'પરબ' એર-મેઈલથી મોકલવા બાબત

પરિષદના વિદેશમાં વસતા આજ્ઞવન સભ્યોમાંથી જે સભ્યોને સી-મેઈલથી 'પરબ' મળે છે તેઓ 'પરબ'ના અંકો એર-મેઈલ દ્વારા મેળવવા ઇચ્છતા હોય તો ટપાલખર્ચ રૂપે પ્રતિવર્ષ રૂ. ૩૬૦ પરિષદને મળે તે રીતે પાઉન્ડમાં / ડોલરમાં અથવા રૂપિયામાં મોકલવા વિનંતી છે. જે સભ્યો આ રીતે પ્રતિવર્ષ પૂરક રકમ મોકલશે તેમને જ 'પરબ'ના અંકો એર-મેઈલથી મોકલવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે, તેની નોંધ લેવા વિનંતી છે.

— ભારતી ર. કવે

પ્રકાશનમંત્રી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['ઓળખ્યાં એવાં આલેખ્યાં' : મુનિકુમાર પંડ્યા પ્ર.આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૮+૧૫૮, ડિ. રૂ. ૭૫/-]

મુનિકુમાર પંડ્યા આપણા વાર્તાકાર અને ચારિત્ર-લેખક છે. તેમની કૃતિઓ વિવિધ સાહિત્યિક સામાયિકોમાં પ્રગટ થતી રહી છે. 'ઓળખ્યાં એવાં આલેખ્યાં'નાં ચારિત્રોની રેખાઓ લેખકે ઝીણવટપૂર્વક ઉપસાવી છે. વળી, પ્રશ્નોરા જ્ઞાતિની લાક્ષણિકતા – નર્મ-નર્મલરી વાણી – આ ચારિત્રોના અલેખનમાં પ્રગટ થાય છે.

કાઠિયાવાડી બોલીનો લહેકો અહીં સરસ રીતે ઝિલાયો છે. ચારિત્ર આલેખન સર્જકની કલમ ધ્યાનાકર્ષક છે. લેખક કહે છે : 'અહીં મુકાવેલાં મોટાભાગના ચારિત્રનિબંધો પ્રત્યક્ષ પરિચયમાંથી લખાયાં છે. સાહિત્યસર્જકોનાં ચારિત્રોમાં એમાંનાં લખાણોનો આધાર પણ લીધો છે.'

આશા છે, આ ચારિત્રો ભાવકોને ગમશે.

['મનપૂણર્ણિ' : મનસુખ લશ્કરી, પ્ર.આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૩+૮૦, ડિ. રૂ. ૪૫]

નવા સર્જકોને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના હેતુશ પ્રયત્નો રહ્યા છે. મનસુખ લશ્કરીનો આ પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ છે. કુલ બોતેર કાવ્યોના આ સંગ્રહનો સમયગાળો વિસ્તૃત છે. ડૉ. આયંગર કહે છે તેમ કવિ 'હંદના બંધાણી લાગતા નથી, ભયના ચાહક લાગો છે'. કવિને બાળપણથી ગાવાનો શોખ, જીવનયાત્રામાં ઘર, શાળા, મિત્રો, વિદ્યાપીઠની લાડીબેરી – એ બધાંએ એમના કવિતા-સંસ્કારને એમનામાં પાડ્યા, પોષ્યા અને વિકસાવ્યા. કાવ્યોમાં વિષયવૈવિધ્ય જોવા મળે છે. ભાવકો આ કાવ્યસંગ્રહને આવકારશે એવી અપેક્ષા.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

સાહિત્યરત્ન સુવર્ણચંદક સ્વામી આનંદ, જોસેફ મેકધાન અને મુકુન્દ શાહને ઓનાયત થયો.

કવિ ડાહ્યાભાઈ પટેલ સાહિત્યરત્ન સુવર્ણચંદક અનુક્રમે સ્વામી આનંદ (મરણોત્તર), જોસેફ મેકધાન અને મુકુન્દ શાહને ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ના દિવસે ઓનાયત થયો હતો. કાર્યક્રમના અધ્યક્ષ ડૉ. ગૌતમ પટેલ હતા. ડાહ્યાભાઈ પટેલની ગઝલોના આસ્વાદબ્રંથ 'સ્વનિ-પ્રતિલ્લિપિ' તથા ઓમના ખાસી જવનયાત્રા ગ્રંથનું વિમોચન ભોળાભાઈ પટેલે કર્યું હતું.

વિજ્ઞાનસાહિત્ય માટે પુરસ્કાર

ઈ. ૨૦૦૬ તથા ૨૦૦૭ દરમિયાન પ્રકાશિત બાલસાહિત્યમાં લખાયેલ વિજ્ઞાન લગતી પુસ્તકને રૂ. ૧૦૦૦/-નું પારિતોષિક અપાશે. આ માટેનું આર્થિક ભંડોળ ડૉ. નગીન મોદીએ બાલસાહિત્ય અકાદમીને મેળવી આપ્યું છે. લેખકોએ ૨૦ એપ્રિલ ૨૦૦૮ સુધીમાં પુસ્તકો નીચેના સરનામે મોકલી આપવા. બાલસાહિત્ય અકાદમી, C/o. પશવત્ત મહેતા, ૪૭/એ, નારાયણનગર સોસાયટી, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

હનીક સાહિત્ય સાથે એક સંવાદ

નર્મદ સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમે હનીક સાહિત્ય સાથે એક સંવાદ કાર્યક્રમનું આયોજન થયું હતું. કવિએ ઓમની ગઝલયાત્રા સાથે કૃતિઓનું પઠન કર્યું હતું.

વિશ્વકોશનું વિમોચન

ગુજરાતી વિશ્વકોશના તેવીસમા ગ્રંથનું અને પાંચમા ગ્રંથના નવસંસ્કરણનું વિમોચન ડૉ. નામવરસિંહજીના હસ્તે થયું હતું ત્યારે સ્વાગતપ્રવચન ડૉ. ચંદ્રકાન્ત શેઠે કર્યું હતું. ડૉ. ઘીરુભાઈ ઠાકર, ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ, પ્રદીપ ખાંડવાલા, ભોળાભાઈ પટેલ અને દીપચંદ ગાર્ડીએ પ્રારંભિક પ્રવચન કર્યા હતાં. ભોળાભાઈ પટેલને પદ્મશ્રી ખિતાબ મળ્યો તે માટે ઓમનું બહુમાન કરાયું હતું. વિશ્વકોશ દ્વારા પ્રકાશિત ત્રણ પ્રકાશનો 'નરરયા મલકનો મેઘ', 'શબ્દનું સંખ્ય' અને 'શબ્દિક વિનોદ ડિનારીવાલા'નું વિમોચન ભોળાભાઈ પટેલે કર્યું હતું. પ્રીતિ શાહે કાર્યક્રમનું સંચાલન અને નીતિન શુક્લે આભારવેદિ કરી હતી.

'આદિવાસી સાહિત્ય' પર પરિચંવાદ

૨૩/૨૪ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ના રોજ સીમહિયાની કોલેજમાં ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના સહયોગથી 'આદિવાસી સાહિત્ય' વિષય પર એક પરિચંવાદનું આયોજન થયું હતું. અધ્યક્ષ ડૉ. ભયવાનદાસ પટેલ હતા. પરિચંવાદની રૂપરેખા પ્રવીણ દરજીએ આપી હતી. આસ્વાદ લેકરના અધ્યક્ષ ભરત મહેતા હતા. આ પરિચંવાદમાં પ્રો. આનંદ વસાવા, પ્રો. સુરમલ વહોરિયા, પ્રો. અરુણ વાલેલા, પ્રો. રાજેન્દ્ર રોહિત, પુંડલિક પવાર ઇત્યાદિ સહભાગી થયા હતા.

ગ્રંથગચ્છીનો લોકપણ કાર્યક્રમ

પ્રેમાનંદ સાહિત્યસભા, વડોદરા દ્વારા 'ગોરી મારા ગામની' (ત્યંદકાન્ત રાવ), 'ઝંબના પરીહની' (વંદના ભટ્ટ) અને 'કોલાઠ વર્ક' (વંદના ભટ્ટ) એ ત્રણ પુસ્તકોનું લોકપણ થયું હતું. આ પુસ્તકોનું વિમોચન સુભાષ દવે, રાઘવજી માધડ, ત્રિપાન આશર, માણિક મુરોશ, ઉમા દેશપાંડેએ કર્યું હતું.

'લાગી કરારી પ્રેમની'નું વિમોચન

સુરેશ દલાલ સંપાદિત વિશ્વનાં પ્રેમકાવ્યોના પુસ્તક 'લાગી કરારી પ્રેમની'નું વિમોચન ૯ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ના દિવસે મુંબઈ ખાતે ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદીએ કર્યું હતું.

કેદાર વ્યાસ સ્મૃતિ વાર્તા સ્પર્ધા

સદ્. શ્રી કેદાર વ્યાસ કલા ફાઉન્ડેશન દ્વારા વાર્તા સ્પર્ધાનું આયોજન થયું છે તેમાં ત્રણ ઇનામ અપાશે. વાર્તાકારોએ પોતાની વાર્તાઓ મેનોજિંગ ટ્રસ્ટી, કેદાર વ્યાસ કલા ફાઉન્ડેશન, ૨૨, કલ્યાણનગર, જંકશન રોડ, સુરેન્દ્રનગરને મોકલવી.

'માધ્યમ વિમર્શ'નું વિમોચન

યાશીન દલાલ કૃત 'માધ્યમ વિમર્શ'નું વિમોચન શ્રી મોરારિભાપુએ લેખકના નિવાસસ્થાને જઈ કર્યું હતું.

સુન્દરમ્ શતાબ્દી નિમિત્તે વલસાડમાં સુન્દરમ્ વિષયક પરિચંવાદ

વલસાડની સંસ્કારમિલન સંસ્થાની સુવર્ણ જયંતી નિમિત્તે સંસ્થા દ્વારા સુન્દરમ્ની શતાબ્દીની ઉજવણી નિમિત્તે સુન્દરમ્ વિષયક પરિચંવાદ ૨૨ માર્ચના રોજ કવિ શ્રી ઉશનસુના અધ્યક્ષસ્થાને ગોઠવ્યો હતો. આ પરિચંવાદમાં સુન્દરમ્ની કવિતા પર ચંદકાન્ત શેઠે, વાર્તા પર સુધાબહેન પંડ્યાએ અને ગદ્ય પર પ્રફુલ્લ રાવલે વ્યાખ્યાન આપ્યાં હતાં.

'સાહિત્યમાં સ્વરાજ' પર પરિચંવાદ

હિંદ સ્વરાજની શતાબ્દી નિમિત્તે સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીમાં ૨૨થી ૨૪ ફેબ્રુ. ૨૦૦૮ દરમિયાન દિલ્હી અને Swaraj in Literature એ પરિચંવાદમાં ડૉ. રમણ સોનીએ Backdrop of 'Hind Swaraj' : ૧૯th Century Gujarati Literature and Culture એ પેપર અને ડૉ. વિનોદ જોશીએ 'Meaning of 'Swarajya'' એ વિષય પર પેપર રજૂ કર્યું હતું.

